

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za Povijest

DIPLOMSKI RAD
HRVATSKI DRŽAVNI SABOR
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Student: Željko Komesarović

Mentor: dr. sc. Goran Hutinec

Zagreb, veljača 2018.

Sadržaj

Uvod	1
1. NDH	3
2. Otkud sabor u totalitarnoj državi?	7
3. Uspostava i sastav Hrvatskog državnog sabora	10
4. HSS u Hrvatskom državnom saboru	13
5. Rad Sabora – prvo zasjedanje	16
6. Uloga Sabora u narodu	30
7. Rad Sabora - drugo zasjedanje	34
8. Sabor kao „oporba“	37
9. Rad Sabora - treće zasjedanje.....	43
10. Zaključak.....	46
Prilog	47
Izvori	49
Literatura	50

Uvod

Od prvih spomena narodnih zborova, preko sabora kao staleške ustanove do suvremenog predstavničkog tijela cijelog naroda, sabori su od uvijek bili znak i očitovanje samosvojnosti hrvatskoga naroda. U dugom povijesnom tijeku oni su poprimali različita obilježja i bili pokazatelj političkog položaja Hrvatske. Na najstarijim srednjovjekovnim saborskim zasjedanjima donosile su se odredbe o pojedinačnim pravima na posjede, nasljednom pravu, sudovanju, regulaciji vojne službe i poreznim obvezama. S vremenom je sabor prerastao u institucionaliziranu skupštinu hrvatskih staleža i redova, u kojem se rješavaju sva državnopravna pitanja te je time postao izraz državnosti tadašnje Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Staleški sabor obavljao je sve važnije državne poslove, predlagao kandidate za bana, donosio zakone, brinuo za upravne poslove, pravosudne funkcije ali najviše se bavio vojnim poslovima. Ukidanjem feudalizma 1848. godine nestalo je i staleškog sabora a zamijenio ga je moderni građanski sabor te postao predstavnička institucija čiji su poslanici birani putem izbora i čija je struktura odražavala društvenu stvarnost. Hrvatski sabor usvojio je tada niz važnih odluka kojima se uređuju državnopravni odnosi Hrvatske sa Ugarskom i Austrijom. To su prije svega ukidanje kmetstva, ujedinjenje Dalmacije i Vojne krajine sa Hrvatskom, rješavanje urbarijalnih odnosa, status krajišnika i povjeravanje diktatorskih ovlasti banu. U tom razdoblju u saboru se oblikuju i formiraju prve moderne stranke te jača nacionalna i državnopravna svijest. Razdoblje prije Prvog svjetskog rata obilježeno je učestalim suspenzijama ustava i raspuštanjima Hrvatskoga sabora.

Nakon rata, kao nositelj suvereniteta Hrvatski sabor donio je povijesnu odluku od 29. listopada 1918. o prekidu državnopravnih veza Hrvatske sa Austrijom i Ugarskom te pristupanju novoj zajednici Državi Srba, Hrvata i Slovenaca. To je bio posljednji održani sabor u novoj državi, čime se ugasio povijesni kontinuitet sabora kao posebnog zakonodavnog tijela i nositelja državnog suvereniteta Hrvatske. Takvo stanje potrajalo je sve do urušavanja Jugoslavije i uspostavljanja Nezavisne Države Hrvatske. U NDH sabor je ponovo zaživio pod imenom Hrvatski državni sabor, no ovog puta u drugačijem političkom sistemu i drugačijoj ulozi.

Cilj ovog rada je istražiti djelovanje Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Vremensko razdoblje koje obrađuje ovaj rad odnosi se na vrijeme od kad je

uspostavljen Hrvatski državni sabor, a to je 23. veljače 1942., do njegovog raspuštanja 28. prosinca iste godine. Glavnina sadržaja odnosi se na prikaz njegova rada, odnosno saborskih sjednica, kojih je ukupno bilo 12 u tom razdoblju. Osim toga, zadaća rada je istražiti okolnosti i razloge koji su doveli do njegova osnivanja u totalitarnoj državi, koja je načelno odbacivala demokratska načela, na kojima se temelji institucija sabora. Također rad nastoji predložiti kako se Sabor uklopio u već postojeću političku strukturu NDH, teškoće i prepreke s kojima se susretao u takvoj konstelaciji vlasti, istražiti utjecaj i značaj koji je imao u narodu te konačno razloge zbog kojih je raspušten.

1. NDH

Kako bi se jasnije prikazala institucija sabora i njegovo djelovanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj potrebno je ocrtati karakteristike države u kojoj se sabor obnovio. Nezavisna Država Hrvatska nastala je u jeku Drugog svjetskog rata pod patronatom nacističke Njemačke i fašističke Italije. Trajala je četiri godine od njezina proglašenja 10. travnja 1941., do prodora partizanskih snaga u Zagreb 8. svibnja 1945. godine. Za cijelo to vrijeme NDH je bila pod stalnom okupacijom njemačkih i talijanskih trupa, stoga nikada nije bila u potpunosti nezavisna. Zemljom je vladao totalitarni režim sličan talijanskom i njemačkom, a provodio ga je Ustaški pokret, na čelu sa poglavnikom Ante Pavelićem. NDH nije bila međunarodno priznata izvan okvira ratom uvjetovane njemačke i talijanske utjecajne sfere. Mnogi građani su sa oduševljenjem pozdravili proglašenje nove države, nadajući se kako nastaje dugo očekivana Hrvatska nacionalna država. No, početnu podršku uskoro je zamijenilo nezadovoljstvo i razočaranje zbog masovnih ustaških zločina genocida te prodaje hrvatskih teritorija, što je rezultiralo neprijateljstvom većine hrvatskog naroda prema režimu.

Ustaški pokret pripadao je režimima fašističkog tipa. Fašistička nacionalistička ideologija bila je produkt krize kapitalističkog demokratskog društva i liberalnih parlamentarnih poredaka sa početka prošlog stoljeća. Fašizam je nastojao pronaći treći put između liberalne demokracije i marksističkog socijalizma. Fašistički je svjetonazor, nasuprot liberalističkom individualizmu i socijalističkom internacionalizmu, zagovarao uspostavljanje zajednice kao oblika prevladavanja krize. Jedinstvo zajednice smatrano je uvjetom duhovnog, socijalnog, političkog i ekonomskog preporoda. Prema fašizmu zajednica prethodi pojedincu, te ima pravo pojedinca podvrgnuti svojoj volji. Jedinstvenu volju zajednice izražavao je i jamčio vođa. Jedinstvo nacionalne zajednice nastojalo se ostvariti terorom i nasiljem. Kao glavne krivce poretka označavani su pripadnici manjinskih nacija. Također provodilo se nasilno ukidanje svih svjetonazorskih, kulturnih i političkih razlika koje dovode u pitanje temelje zajedništva. Proklamirano jedinstvo provodilo se propagandom te kontroliranim odgojem i obrazovanjem. Ukinuta je pravna država i uspostavljena policijska država. Fašistički pokreti su bili strogo hijerarhijski ustrojeni, sa centraliziranim organizacijskim aparatom na čijem je čelu stajao neprikosnoveni vođa. Fašistički poredak je diktatura u kojoj su zatrti svi elementi liberalnog

ustrojstva države (vlast zakona, parlamentarno ustrojstvo vlasti, nezavisno sudstvo i drugo), te je uspostavljeno samovlašće fašističkog pokreta. Takva politika doživjela je svoj vrhunac u talijanskom fašizmu i njemačkom nacizmu, tridesetih i četrdesetih godina prošlog stoljeća.¹

NDH je sadržavala većinu obilježja uobičajenih fašističkim državama. Dolaskom na vlast Ustaški pokret je u NDH uveo jednostranačku totalitarnu diktaturu. Sve ostale stranke i političke organizacije bile su zabranjene i raspuštene. Započela je ustašizacija državnih službenika i policije. Mediji su stavljeni pod potpunu kontrolu vlasti i koristili se isključivo za propagandu. U toj propagandi ustaštvo se izjednačavalo sa hrvatstvom te se uzdizao kult države. Ideal jedinstvene zajednice nastojao se ostvariti radikalnom promidžbom: „*Ustaškoj hrvatskoj državi, koju su stvorili Poglavnik i njegove ustaše, mora se ustaški misliti, ustaški govoriti i što je najvažnije – ustaški raditi. Jednom riječju, čitav život u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mora biti ustaški.*“² S druge strane antipropagandom se obrušavalo na neprijatelje hrvatskog naroda koji su nastojali narušiti jedinstvo nacije. Uvedena je rasna politika s ciljem stvaranja etnički homogene države, što je imalo za posljedicu masovne progone i ubojstva, prije svega srpskog i židovskog stanovništva ali i svih protivnika režima, što je režim učinilo jednim od najsurovijih i najokrutnijih u području utjecaja sila Osovine tijekom Drugog svjetskog rata.

Osnova ustaške ideologije i diktature bio je radikalni nacionalizam. Demokracija je proglašena slabim poretkom koji omogućuje prodor komunizma. Država je postavljena kao apsolutna vrijednost, stoga su sve karakteristike građanskog političkog sustava kao političke stranke, parlament i javno mnijenje ukinute. Ustaški pokret bio je nesklon trodiobi vlasti i parlamentarizmu. Jedino je Vlada koju je vodio Pavelić donekle zadržala politički značaj, ali ni ona nije bila demokratskog tipa, jer je bila podvrgnuta volji državnog poglavara, te su resorni ministri postavljeni prije svega kao ustaški uglednici a ne kao stručnjaci. Pavelić je i sam preuzimao funkcije ministra vanjskih poslova i ministra oružanih snaga, kako bi nadzirao svu vlast. Kabinet vlade se sastajao i donosio odluke koje su pretvarane u zakonodavne uredbe, ali završnu riječ imao je uvijek Pavelić.

Sa zakonskog aspekta Ustaški pokret imao je neograničeno vodstvo i nikakva institucionalna struktura nije kontrolirala i ograničavala njegovu vlast. Jerko Ilijadica u

¹ Payne, Stanley G.; *Nezavisna Država Hrvatska u usporednoj perspektivi*, u zborniku radova ;*Nezavisna Država Hrvatska*; Ur. Sabrina P. Ramet, Alinea, Zagreb, 2009., str. 23.

² Jelić-Butić, Fikreta; *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*; Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 107.

časopisu Spremnost teorijski je izlagao zakonitost takve vlasti: „*Suglasno tipu nove države, zakone u ustaškoj državi donosi tvorac Ustaških načela i osnivač ustaškog pokreta. Zakonodavac je u svojoj djelatnosti samo tumač Ustaških načela, te se njegova zakonodavna funkcija stvarno svodi na traženje oblika, da se po ustaškim načelima putem zakona oblikuje život zajednice.*“³ Sa položaja ustavnog prava isticano je da NDH pripada grupi država bez ustava, za razliku od demokratskih koji imaju utvrđene ustave. No iako bez pisanog ustava u obliku jedne kodificirane isprave, u NDH je postojao ustavnopravni kontekst unutar kojeg je postavljen položaj zakonodavnih i izvršnih tijela. Prema natpisima ustaških pravnih teoretičara taj ustavnopravni kontekst očitovao se u različitim državnim zakonima, međunarodnim ugovorima i običajnom ustavnom pravu. Ustavni teoretičar NDH Eugen Sladović, doktor prava i rektor Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu temeljio je ustavne norme NDH na „*Načelima hrvatskog ustaškog pokreta*“ od 1. lipnja 1933., koja sadrže programatska načela ustaškog revolucionarnog pokreta, na „*Ustavu Ustaše hrvatskog oslobodilačkog pokreta*“ koji su u godini 1929. izradili ustaše-osnivači, te najzad na određenim Pavelićevim izjavama i enuncijacijama. Sladović naglašava da je hrvatska država autoritativna država u kojoj je: „*Politički ukinut demo – liberalistički parlamentarizam i na njegovo mjesto postavljena autoritativna vladina forma*“. Najvažnije promjene, koje su izvršene naprama prijašnjoj demo – liberalnoj i demokratskoj odnosno parlamentarnoj državi sastoje se u tome, što: „*egzekutiva, državni vodja – Poglavnik i državna vlada stoje u državi na prvom i vodećem mjestu a kao organi narodnoga suvereniteta predstavljaju legitimne zastupnike i tumače narodne volje... Isključene su sve političke stranke, a na njihovo mjesto nastupio je Hrvatski oslobodilački ustaški pokret, kao narodni jedinstveni pokret, koji je podvrgnut izravno Poglavniku.*“⁴

Dakle na čelu ustaškog pokreta stajao je poglavnik Ante Pavelić. Njegova se vladavina pretvorila u osobnu diktaturu. U NDH je sve počinjalo i završavalo sa njegovim likom i djelom. Kult njegove ličnosti razvio se još u emigraciji, kada su ga njegovi sljedbenici, ustaše prepoznali kao karizmatiku osobu, čovjeka sa vizijom i jasnom misijom, koji je svoj život podredio ideji samostalnosti hrvatske države, te bi učinio sve kako bi to i ostvario. Pavelićevo radikalno uvjerenje u predestiniranost i povijesnu determiniranost hrvatske državnosti i samostalnosti pretvorilo ga je u „spasitelja“ i nosioca te ideje. Unutar uskog kruga svojih pristaša od kojih se zahtijevalo slijepo pokoravanje i poslušnost, on je postao nepogrešivi „mesija“ koji će ispuniti

³ Ilijadica, Jerko; *Ustaška država i misao pravne države*; Spremnost, 1. ožujka 1942., str. 4.

⁴ Sladović, Eugen; *Državni ustav i državno ustavno pravo*, Hrvatska smotra, rujan 1942., str. 524. – 529.

stoljetnu težnju hrvatskog naroda. Dolaskom na vlast on je nastojao osigurati efikasnu nacionalnu državu i vlast ustaša, oduzimajući pritom pravo javnog djelovanja svim ostalim političkim skupinama. Ukinuo je predstavničko tijelo i apsolutnu vlast koncentrirao u svojoj osobi. Vlada i ministri bili su mu podređeni i nisu imali velikog utjecaja, kao ni Glavni ustaški stan (GUS) vrhovni organ ustaške organizacije koji je imao ovlast upravljati cijelim pokretom.

5

Pavelićevi pristaše su na njega gledali kao na božanstvo, što se može vidjeti iz njihovih izjava, poput: „*Poglavnik je moja savjest*“ ili „*Da mi Poglavnik rekne ubij se, ja bih odmah izvadio revolver i pucao u sebe*“⁶. Nakon dolaska na vlast njegovi malobrojni sljedbenici zauzimaju državno-birokratske strukture vlasti, te svoju vjeru u Poglavnika nastoje prenijeti na šire slojeve puka. U brojnim novinskim člancima, knjigama i drugim medijima počinje nesmiljena propaganda koja veliča Poglavnika, kao na primjer: „*Samo Poglavnikovoj dalekovidnoj politici moramo zahvaliti za sve, što imamo, a kad je tako onda doista ne može pametnu čovjeku pasti na um da Poglavnik ne će i sada znati najbolje, što nam treba.*“⁷ Stvaraju se i propagiraju u narodu različite krilatice, kao: „*Štogod Poglavnik čini to je na dobrobit sviju nas*“; „*Poglavnik nije nikada pogriješio odkako je u svoje ruke preuzeo upravljanje sudbinom hrvatskog naroda*“; „*Poglavnik ima uvijek i u svakoj prilici pravo*“; „*Nitko od nas ne može biti veći rodoljub od Poglavnika*“.⁸ Uskoro je Pavelić postao utjelovljenje hrvatstva, nositelj i jedini čuvar nezavisnosti čiji su lik i djelo bili spojeni s državom i narodom.

Dakle Nezavisna Država Hrvatska stvorena pod pokroviteljstvom Njemačke i Italije, po njihovom je modelu bila skrojena. Bila je to autoritativna država kojom je vladao Ustaški pokret na čelu sa poglavnikom Ante Pavelićem, koji je imao apsolutnu vlast, dok su sve ostale institucije vlasti imale su samo reprezentativni karakter. Ustaše su u potpunosti prihvaćale tadašnje ideje i principe djelovanja nacističkog i fašističkog režima, stoga se cjelokupna organizacija države, društva i politike bazirala na radikalnim idejama u svrhu stvaranja novog boljeg društva. NDH je bila autokratska država, jednostranačka diktatura, bez ustava, u kojoj je sva moć odlučivanja bila koncentrirana u osobi Poglavnika. U takvoj koncepciji države i društva pristupilo se uspostavi Hrvatskog državnog sabora.

⁵ Miljan, Goran; *Karizmatični“ Poglavnik?*, Historijski zbornik, 2013, br. 1, str. 140, 141

⁶ Kisić Kolanović, Nada; *NDH i Italija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001., str. 79.

⁷ Budak, Mile; *Granice se zatvaraju*, Novi list, 16.5.1941.

⁸ Jelić-Butić, n. dj. str. 148.

2. Otkud sabor u totalitarnoj državi?

To pitanje još više začuđuje kada se zna da je Pavelić bio sklon totalitarnom ustrojstvu vlasti i da je negativno gledao na deklamatornu demokraciju i bio ispunjen gnušanjem prema zastupnicima „koji govore kroz prozor“ i međusobno se „nadmudruju“. No, u narodu je postojao određeni interes za uspostavu sabora, te prastare hrvatske institucije. Navodno su već tijekom 1941. godine pristizali brojni prijedlozi o njegovoj obnovi. Razlozi za to su prije svega bili smirivanje situacije u zemlji. Naime dolaskom ustaša na vlast, na raznim područjima NDH samoinicijativno su ustrojene paravojne ustaške postrojbe koje su bile izuzete od linije zapovijedanja Glavnog stožera, te su vršile teror i provodile zločine nad lokalnim stanovništvom, prije svega nad Srbima i partizanima. Stoga se smatralo da bi osnivanje sabora pridonijelo stabilizaciji zemlje i osiguranju reda i mira. O tome svjedoči i ondašnji vojskovođa NDH Slavko Kvaternik, koji kaže: *„Veoma je značajna pojava da su od prvog dana Pavelićevog povratka u domovinu, njemu savjetovali ljudi iz svih slojeva naroda bez razlike, i to pojedinci, deputacije sa pismenim predstavkama i memorandumima, da sazove Sabor i donese ustav. On se orijentirao kod raznih državno – pravnih stručnjaka i profesora prava, te markirao stanoviti interes. Taj njegov interes i konferencije radi saziva Sabora imali su bez dvojbe jedinu svrhu, zavući čim dalje i čim dulje rješenje tog problema. Traženja za saziv Sabora postala su češća i prešnja, kad su se povećali u zemlji izgredi „divljih ustaša“. Osobito sam radi potrebe saziva Sabora nekoliko puta govorio i njemu tumačio sve prednosti, koje donša saziv i rad sabora. Ja sam mu rekao, da za nas ne mogu biti uzor autoritativni režimi, jer Sabor imaju Hrvati u srcu i neće priznati bez Sabora ni jednu vladavinu, jer im je to u krvi od vjkada. Pavelić je morao sigurno znati, kao i svi drugi, da taj hitni poziv sa svih strana za saziv Sabora ima glavnu svrhu uspostaviti putem Sabora red u zemlji, ograničiti zulume ustaša i progone pučanstva, za to je on zavlačio, kao svakom zgodom izbija i u ovom pitanju na površinu strah despota pred javnom kontrolom i pred jednom ustanovom, koja bi mogla postati opasna ne samo za njegovu vladavinu, nego i za njega. Naročito su se trudili državno – upravni*

stručnjaci i stari parlamentarci, da ga uvjere o skrajnjoj nuždi saradnje Sabora.“⁹

Još jedan predlagatelj obnove sabora bio je Stjepan Buć, glavni pobornik nacional-socijalizma u NDH, koji se 1960. godine u Hrvatskoj Reviji prisjeća: „*Početak jeseni 1941. podnio sam Paveliću pismeni prijedlog, da se sazove Hrvatski Sabor. To sam obrazložio potrebom, da u teškim unutaranim i vanjskim prilikama stvori jedan autoritet, u kojega bi narod pogledao, koji bi spriječio buktanje zbrke i bezvladja, te vrijedio kao vrhovna kontrola politici...Izgleda mi, da se Pavelić bojao, da se iza toga sakriva neki prepad.*“¹⁰ No Pavelić je početkom 1942. godine ipak odlučio osnovati Hrvatski državni sabor. Pritom je navodno kazao Kvaterniku „*Kad Führer saziva parlament, mogu i ja Sabor.*“¹¹ Iza te promišljene odluke krije se nekoliko razloga. Jedan od razloga zasigurno je povijesna uloga sabora u Hrvatskoj. Naime ideologija ustaškog pokreta bila je posebno usmjerena na tumačenje prošlosti kako bi se režimu osiguralo povijesno opravdanje i zakonitost. Povijest su ustaše nastojale staviti u službu legitimiranja svoje politike. Ustaška politika povijesti imala je cilj da interpretacijama povijesti pokaže kako su upravo oni i njihov vođa Ante Pavelić pozvani da ostvare svrhu povijesti: samostalnu hrvatsku državu. Ustaška interpretacija povijesti polazi od 1102. godine kada je Hrvatska izgubila svoju državnost te se otada cjelokupna hrvatska povijest svodi na borbu za samostalnu državu. Kao istaknuti borci za oslobođenje navode se Zrinski i Frankopan, Eugen Kvaternik, Ante Starčević i Stjepan Radić, s vrhuncem u osobi Ante Pavelića koji se prikazuje kao povijesna ličnost koja je ostvarila ideje o samostalnoj Hrvatskoj.

Ustaše su nastojale proklamirati svoj pokret i borbu kao prirodni nastavak i vrhunac tisućugodišnjeg kontinuiteta hrvatske državnosti. U tu svrhu korišteni su svi povijesni simboli hrvatske državnosti kao npr. grb, zastava, himna, Zvonimirova kruna, povijesna podjela države na velike župe sa starohrvatskim imenima itd. Povijesno gledajući, Sabor je bio tradicionalna institucija hrvatske države i može se zaključiti da je njegovim osnivanjem Pavelić htio dobiti još jedan argument u naglašavanju povijesne uloge i zasluge ustaškog pokreta u oživotvorenju i očuvanju hrvatskog državnog kontinuiteta. Hrvatski sabor koji u mrskoj Jugoslaviji nije djelovao, sada u novoj i nezavisnoj Hrvatskoj, ponovo uskrsava. Ustaška politika povijesti posredovala se masovnim medijima, časopis Spremnost piše: „*Osnutak i početak rada Hrvatskog državnog sabora znači da se hrvatski politički predstavnici sastaju po prvi puta*

⁹ Kisić-Kolanović, Nada; *Vojskovođa i politika, Sjećanja Slavka Kvaternika*, Golden marketing, Zagreb, 1997. str. 217.

¹⁰ Buć, Stjepan; *Da li smo Hrvatsku mogli sačuvati?* Hrvatska Revija; Buenos Aires 1960., str. 222.

¹¹ Kisić-Kolanović, Nada; *Vojskovođa i politika*; str. 217.

*poslije 800 godina u Saboru svoje podpuno nezavisne države kojoj je na čelu hrvatski državni poglavar, predstavnik samo hrvatskog vrhovništva i ničijeg drugog... U tome je njegovo poviestno značenje, radi kojeg se ne može usporediti ni jedan drugi sabor tamo od vremena Petra Svačića*¹²

U istom časopisu novinar Tias Mortigjija potvrđuje tu tezu ali i još više uzdiže povijesnu važnost Sabora jer: *„Hrvatski državni sabor sada je cjelovitiji i potpuniji nego li je ikada prije bio, kao što je i NDH veća od Hrvatske bilo u koje doba naše prošlosti....Zato je Hrvatski državni sabor mnogo više od nastavka starog sabora. Hrvatski državni sabor utjelovljuje onda neizpunjene težnje i neostvarene zahtjeve sabora Trojednice. Sabor se sada ne saziva „previšnjim ručnim odpisom“ vladara tuđe krvi, već odlukom Poglavnika NDH, koji je sam član sabora...Hrvatski sabor nije plod liberalno-demokratskog i parlamentarnog sustava, već prastara hrvatska narodna ustanova iz početka našeg političkog i državnog života, koju su ustanovu hrvati stvorili i izgradili u duhu vremena i svojih potreba. Naš sabor stoljećima bješe stališko tielo i predstavništvo kao u drugim državama i zemljama kruga evropskog kulturnog i društvoznog razvitka.*¹³

Nameće se još jedan razlog osnutka Sabora, a to je nezadovoljstvo naroda nekim Pavelićevim političkim potezima. Naime početkom 1942. godine situacija je bila daleko od onog ushita i odobravanja iz travnja i svibnja 1941. godine. Početno oduševljenje je brzo nestalo. Pavelićeva vlast diskreditirala se rasnom i etnički isključivom politikom i predajom Dalmacije Mussoliniju što je izazvalo revolt i ogorčenje u određenim krugovima hrvatskog naroda. Odredbom *Zakonska obrana za obranu naroda i države* uspostavljen je teror i masovna egzekucija za sve one koje se proglasi krivima za ugrožavanje države, a Rimskim ugovorima o razgraničenju između Italije i NDH, potpisanih 18. svibnja 1941. godine, Poglavnik je prepustio velik dio područja Dalmacije na upravu Italiji čime je nesumnjivo izazvao podozrenje i skeptičnost u narodu. Stoga je institucija Sabora trebala maskirati ustavnost i suradnju sa narodom. Takvo mišljenje dijeli i Stjepan Buć, koji kaže: *„On je doduše, Sabor sazvao početkom 1942., ali samo za to, da ga iskoristi u svoje nevaljale svrhe...jer je trebalo dobronamjernim i neiskusnim ljudima podmetnuti – „Rimske ugovore“ na odobrenje. Naravno, da je to i uspjelo, ti su „ugovori“ bili šutke uključeni u vanjsko politički izvještaj M. Lorkovića, a da se nitko nije sjetio, odnosno usudio tražiti potrebito razjašnjenje.*¹⁴ Pavelić se trebalo iza

¹²Dojmovi iz sabornice; Spremnost, 1. ožujka 1942., str. 3.

¹³Mortigjija, Tias; *Hrvatski sabor i naša državnost*, Spremnost, 1. ožujka 1942. str. 3.

¹⁴Buć; Stjepan; n. dj., str. 222.

nečega skloniti, a ustanova Sabora je bila kao stvorena za to.

S obzirom na teške ratne prilike i samovolju ustaša na terenu, osnivanje Sabora u narodu je dočekano s oduševljenjem i nadom u promjenu krutog totalitarističkog režima i izgradnju novog društvenog poretka u NDH. No stvarnost je bila drugačija. Slavko Kvaternik prisjeća se jedne anegdote prilikom otvaranja Sabora: „*Jedini stari profesor Milobar znao je koga ima pred sobom, pa ga je prigodom otvaranja Sabora upitao šaljivo i u našoj kajkavštini sljedeće: „Kaj misliju gospon poglavnik, kak dugo buju dozvolili da se igramo parlamenta.*“¹⁵ Stvoreni Sabor će imati samo reprezentativni karakter te nikakvu stvarnu vlast. Njegova jedina svrha je bila potvrditi sve odluke koje je Pavelić već donio i naglasiti povijesnu ulogu i zaslugu ustaškog pokreta u očuvanju hrvatskog državnog kontinuiteta.

3. Uspostava i sastav Hrvatskog državnog sabora

Na temelju hrvatskog povijesnog državnog prava Pavelić je dana 23. veljače 1942. godine sazvao Hrvatski državni sabor. No, politički život prema pravilima trodiobe vlasti i parlamentarizma neće se ostvariti. Sabor je uklopljen već postojeću autoritativnu strukturu vlasti i na njega nisu prenesene nikakve zakonodavne ovlasti niti politička moć, te je dobio samo savjetodavnu funkciju. Pavelić je podržavao ideju da Sabor bude profesionalno staleško predstavništvo a ne „*neka demokratska ustanova, neki skup muževa, koji gube vrijeme u besplodnom natezanju i sitničarstvu, što općenito označuje demokratski parlamentarizam*“.¹⁶ Ustavni teoretičar Sladović ovako je razjašnjavao ulogu Sabora u autoritativnoj državi: „*Hrvatski državni sabor nije uspostavljen kao institucija demokratskog, političkog sustava ni kao poprište stranačkog nadglasavanja, nego kao stališko predstavništvo...bez gubljenja vremena u dugim debatama i političkim mešetarenjem. Hrvatski državni sabor je suradnik i pomagač Poglavnika kao glavara države u svim državnim poslovima...Sadanji hrvatski ustav ne pozna diobu državne vlasti u toj mjeri da ih dodjeljuje različitim državnim organima.*

¹⁵ Kisić-Kolanović; *Vojskovođa i politika*, str. 217.

¹⁶ Kisić Kolanović, Nada; *NDH i Italija*, str. 66.

*Državna je vlast usredotočena kod Poglavnika, koji je glava i predstavnik države i državnog vrhovništva*¹⁷ Osim toga Sabor je trebao imati samo privremeni karakter jer je njegovo trajanje ograničeno do konca 1942. godine nakon čega se trebalo pristupiti novoj staleškoj organizaciji Sabora.

Dana 27. siječnja u Narodnim novinama izdana je zakonska odredba o „Hrvatskom državnom saboru“ kojom se određuje uspostava i sastav Sabora. Iz nje je bilo očito da Pavelić želi Sabor u kojem neće biti oporbe. Sabor nije bio izabran već je članove odredio sam Pavelić. Tako su prema zakonskoj odredbi u sastav Sabora bili pozvani:

„Čl. 2 – U Hrvatski državni sabor do novog saziva ulaze:

- 1. Živučii hrvatski narodni zastupnici posljednjeg Hrvatskog sabora od godine 1918.*
- 2. Živučii hrvatski narodni zastupnici izabrani na izborima 1939. g. i osnivačii i doživotni članovi glavnog odbora bivše Hrvatske seljačke stranke.*
- 3. Živučii članovi Vječaa bivše Hrvatske stranke prava izabrani godine 1919.*
- 4. Doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici u Glavnom ustaškom stanu Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta.*
- 5. Dva predstavnika Njemačke narodne skupine.*

*Čl. 3 – Popis članova Hrvatskog državnog sabora sastavit će i u Narodnim novinama proglasiti te vjerodajnice izdati predsjednik Vrhovnog suda. U popis se neće unijeti osobe na koje se odnose točke 1 – 5. čl 2, a koje su se ogriješile o probitke NDH ili povriedile čast i ugled Hrvatskog naroda.*¹⁸

Na temelju propisa zakonske odredbe predsjednik Vrhovnog suda Nikola Vukelić dana 7. veljače proglasio je popis zastupnika Hrvatskog državnog sabora, na kojem se nalaze 204 osobe¹⁹ u kojem stoji:

„U popis su uneseni svi zastupnici Hrvatskog sabora iz godine 1913-1918. koji su još na životu i trajno borave na području Nezavisne Države Hrvatske. Uneseni su zastupnici izabrani na području Nezavisne Države Hrvatske godine 1938. bez obzira na njihovu pripadnost bivšim strankama. Nisu mogli biti uneseni u popis oni zastupnici:

- 1. koji su napustili područje Nezavisne Države Hrvatske;*
- 2. koji su se, i ako od naroda izabrani, dali naknadno imenovati ili birati za senatore:*

¹⁷ Sladović, Eugen; n.dj. str. 529.

¹⁸ Narodne novine; 27. siječnja 1942.

¹⁹ Popis u prilogu

3. koji su dobili vjerodajnice, i ako nisu dobili potrebni broj glasova;

4. koji su se neposredno prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske uzradili proti uspostavi, napose stupivši dobrovoljno u prevratničku vladu generala Simovića, koja je vlada bivšu državu uvela u rat proti saveznicima i koji su hrvatske vojnike pozivali, da se bore proti saveznicima, dakle i proti uspostavi Nezavisne Države Hrvatske i pozivali narod da stoku i konje stavi na raspolaganje bivšoj vojsci.

Od osnivača bivše Hrvatske seljačke stranke unišla su u popis dva još živuća potpisnika prvog programa. Od doživotnih članova Glavnog odbora bivše Hrvatske seljačke stranke i od članova Vijeća bivše Hrvatske stranke prava svrstan je u popis jedan dio, dok je drugi dio, radi prevelikog broja, određen za zamjenike, koji će doći na mjesto uvrštenih za slučaj, da koji od njih bilo s koga razloga prestane biti članom sabora.

Konačno su uneseni u popis u smislu zakonske odredbe Doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici u Glavnom ustaškom stanu, njih 28 na broju, te dva člana predložena od Njemačke narodne skupine.²⁰

Iz ovih odredbi vidljivo je da dolazi do filtriranja saborskog kadra u kojem će sudjelovati samo poslušni parlamentarci koji će biti u funkciji ustaškog pokreta. Svaka mogućnost uporbe je bila isključena. Tisak je podržao takav diktatorski izbor saborskih zastupnika proklamirajući fašistički ideal jedinstva zajednice: „Više nema, ne će biti i ne smije biti cijepanja narodnoga tijela u tabore, stranke i strančice. Nema nadglasavanja! Jedino je preostalo natjecanje u stvaralačkom radu, u vršenju dužnosti sviju i na svakom mjestu i u svakom trenutku. I ovaj naš Hrvatski državni sabor ogledalo je narodne povezanosti i duhovne jedinstvenosti, jer je u njemu ujedinjen i stopljen čitav narod u jedno tijelo... U Hrvatskoj ne može biti više razdvajanja i cijepanja radi koje kakovih osobnih težnja i željica, jer je obstanak i dobro zajednice iznad pojedinaca i skupina.“²¹ U Sabor je ukupno pozvano 217 osoba, od kojih su mnogi opravdali svoj nedolazak bolešću ili starošću a neki se pozivu nisu niti odazvali. Na kraju je svoje vjerodajnice predalo ukupno 164 zastupnika, ali na sjednicama je obično sudjelovalo oko 150 zastupnika.

Propisan je i poslovnik Sabora. Poslovnik se sastojao od 46 članaka i njime se definirao način sazivanja, otvaranja i konstituiranja Sabora, izbor saborskih dužnosnika, tekst prisege, prava i dužnosti predsjednika, potpredsjednika, bilježnika, rednika, pisara i članova sabora. Propisan je način odvijanja sjednica, saborskih rasprava i rad saborskih odbora. Dužnosti zastupnika bili su prisustvovati saborskim sjednicama, govoriti i odlučivati. Pripadalo im je pravo na dnevnicu za sve sjednice, besplatnu željezničku kartu do Zagreba i natrag, a mogli su

²⁰ Narodne novine, 7. veljačke 1942.

²¹ Snažna manifestacija ustaške misli; Hrvatski narod, 4. ožujka 1942., str. 3.

iskoristiti i pravo na dopust od pet sjednica. U sabornici je trebao vladati red, stoga se govorniku nije smjelo upadati u riječ, a ako bi zastupnik svojim ponašanjem ili riječima povrijedio dostojanstvo Sabora, Predsjednik ga je osim isključenja mogao i novčano kazniti. I sam poslovnik Sabora ograničio je njegove zakonodavne mogućnosti. Karakterističan je Članak 41. poslovnika koji se odnosi na odlučivanje. U njemu stoji da je za odluku potreban pristanak od dvije trećine prisutnih članova Sabora čime predsjednik Sabora potvrđuje odluku kao saborski zaključak ali zakonsku moć dobiva jedino ako je potpiše i poglavar države.²²

Pavelić je sazvao Hrvatski državni sabor na svoju prvu sjednicu 23. veljače 1942. godine. Prvo zasjedanje trajalo je od 23. do 28. veljače i na njemu je održano 9 plenarnih sjednica.

4. HSS u Hrvatskom državnom saboru

Hrvatska seljačka stranka je raspad i okupaciju Jugoslavije u travnju 1941. godine dočekala kao najjača politička stranka u Hrvatskoj. Nakon što je predsjednik HSS-a Vladko Maček odbio ponudu Hitlerovih izaslanika da preuzme državno vodstvo, Treći Reich se odlučio za ustaškog poglavnika Antu Pavelića.²³ Poslije Kvaternikova proglašenja NDH, u namjeri da spriječi sukobe i žrtve na radiju je pročitana i Mačekova izjava: „...*Pozivam sav hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava, pozivam sve pristaše HSS, koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske načelnike i odbornike itd., da iskreno surađuju s novom narodnom vladom.*“²⁴ Nakon toga napustio je Zagreb i nastanio se na svom imanju u Kupincu gdje se potpuno pasivizirao i prepustio hrvatski narod svojoj sudbini.

Po uzoru na nacističku Njemačku i fašističku Italiju postojanje političkih stranaka i u NDH bilo je zabranjeno. Tako je 11. lipnja 1941. zabranjen i rad HSS-a. Politika HSS-a svela se na čekanje i ne pristupanje ustaškom pokretu. No ustaške vlasti bile su jako zainteresirane za pristupanje članova HSS-a ustaškoj organizaciji kako bi se ustaški režim prikazao kao pokret širokih razmjera, koji uživa podršku u stanovništvu, prije svega sela. Pavelić je nastojao privući

²² Narodne novine; 21. veljače 1942.

²³ Perić, Ivo; *Vladko Maček-Politički portret*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str 246.

²⁴ Jelić-Butić; *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., str. 43.

u Ustaški pokret što veći broj HSS-ovaca. Stranačka većina ipak je ostala vjerna Mačeku. Struja HSS-a koja se priklonila Ustaškom pokretu nije predstavljala veliku grupaciju, a neki su dobili i visoke dužnosti kao npr. Janko Tortić (ministar zdravstva i urudžbe), Stjepan Hefer (ministar seljačkog gospodarstva i prehrane), Živan Kuvedžić (član vlade NDH), Dragutin Toth (ministar obrta, veleobrta i trgovine) i drugi.²⁵

Osnivanje Hrvatskog državnog sabora imalo je također za svrhu privući što veći broj članova HSS-a kako bi režim naglasio kontinuitet hrvatske državnosti. U Sabor su pozvani i mnogi zastupnici dužnosnici HSS-a. Bili su to zastupnici koji su bili izabrani na posljednjim skupštinskim izborima 1938., te članovi glavnog odbora HSS-a. Odziv bivših zastupnika HSS-a bio je relativno velik. Od pozvana 93 člana, odazvalo ih se 60.²⁶ Što su mediji trijumfalno potvrdili: „...ušli su ovaj hrvatski državni sabor živeći narodni zastupnici, odnosno njihovi zamjenici... bivše Hrvatske Seljačke stranke. To je najbolji znak, da se u ustaškoj Hrvatskoj okupljaju na pozitivan rad i oni, koji su mislili, da mogu oslobodjenje hrvatskog naroda od tuđinskog ropstva ostvariti putem ove stranke. Preko dvije trećine tih narodnih zastupnika pristupilo je već ustaškom pokretu, a sigurno je, da će i ostali svojom suradnjom u Hrvatskom državnom saboru pokazati, da su spremni raditi na izgradnji vlastite države.“²⁷

No HSS-ov pouzdanik Stjepan Gaži koji je izvještavao predstavnike HSS-a u izbjegličkoj vladi o prilikama u zemlji, u jednom izvještaju otkriva razloge tako velikog odaziva, on tvrdi kako je: „Poglavniku bilu naročito stalo, da uvede u sabor što veći broj narodnih zastupnika, pa je u tu svrhu dao predvesti sve narodne zastupnike lično k sebi na razgovor, pa je tako mnoge prijetnjama i obećanjima uspio prisiliti da uđu u sabor.“²⁸ Također, razlozi zbog kojih su odazvali pozivu, mogu se još opravdati osobnim interesima, ambicijama i strahom od mogućih represija. No neki su doista vjerovali da će imati odgovarajući utjecaj na političke događaje i stabilizaciju situacije u zemlji, tako je na primjer Josip Berković liječnik i jedan od uglednijih članova HSS-a u Dalmaciji, prilikom prisege ustaškom pokretu kazao Paveliću: „Pristupamo k tebi ne kao disidenti svoje dosadašnje političke stranke, već kao narodni predstavnici...u želji da nastavimo svoj dosadašnji rad za sreću i napredak hrvatskog naroda“²⁹. Naravno među njima nisu bile vodeće ličnosti HSS-a poput Ivana Šubašića, Augusta Košutića, Jurja Krnjevića, Ivan Pernara, Ivan Andresa i drugih.

²⁵ Radelić, Zdenko; *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996., str. 22.

²⁶ Jelić-Butić; *Hrvatska seljačka stranka*, str. 64.

²⁷ Rieger, Vilko; *Hrvatski narod*, 8. veljače 1942., str. 1.

²⁸ Boban; Ljubo; *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943.*, Globus, Zagreb, 1985., str. 51.

²⁹ Kisić Kolanović; *NDH i Italija*, str. 155.

Ustaško vodstvo je u Vladku Mačeku od početka vidjelo višestruku opasnost. Naime, zapovjednik njemačke vojske u Hrvatskoj general Edmund Glaise von Horstenau zalagao se da Maček preuzme vlast u NDH, kako bi se zaustavilo ustaške progone koji su stvarali kaos u zemlji i poticali stanovništvo na otpor. Prema nekim drugim pretpostavkama Pavelić je Mačekovom izolacijom htio spriječiti njegov utjecaj na zastupnike HSS-a povodom osnivanja Sabora.³⁰ Stoga kako bi ga spriječilo u političkom djelovanju režim ga je u listopadu 1941. godine zatočio u logoru Jasenovac. To je bio poticaj grupi članova HSS-a predvođenih Nikom Ljubičićem i Mesudom Kulenovićem da u Saboru podnesu posebnu predstavku vladi pozivajući se na čl.14 Saborskog poslovnika prema kojem imaju pravo stavljati pismene upite na vladu preko predsjedništva Sabora. Tekst predstavke glasi:

„Prije više mjeseci zatvoren je i odveden iz svoga doma u Kupincu u nepoznatom pravcu predsjednik Hrvatske seljačke stranke g. Dr. Vladko Maček.

Njegovo hapšenje nije uslijedilo u skladu sa postojećim zakonskim propisima, jer protiv njega nije zametnut odgovarajući zakonski postupak.

Radi toga je takvo ograničenje slobode čovjeka, koji je dugi niz godina neustrašivo stajao na vrhu borbe za hrvatsku samostalnost i slobodu, protuzakonito i protiv nastojanja Hrvatskog naroda da u svojoj borbi sačuva i održi duh pravde.

Stoga smo slobodni u smislu čl. 14 t. c. poslovnika staviti sljedeći upit

1. *Gdje se sada nalazi g. predsjednik HSS dr. Vladko Maček i na osnovu kojih mu je zakonskih propisa oduzeta sloboda.*

2. *Misli li Hrvatska Vlada , odnosno resorni Ministar pustiti ga na slobodu i na taj način djelomično sanirati ovu nepravdu?*

*Molimo još tokom ovog saziva odgovor na plenumu sabora.*³¹

Prilikom podnošenja zahtjeva Ljubičić je još u ime potpisnika izjavio: „...*da oni ne bi bili ovdje, da su sigurni za svoje živote i da nisu terorom bili prisiljeni da dođu, a kad su već ovdje da smatraju svojom dužnošću da protestiraju protiv sadašnjeg stanja u zemlji, te neizvjesnosti o predsjedniku.*“³² Predstavku je potpisalo 39 članova Sabora NDH, od toga 28 članova HSS-a, dok su drugi potpisnici bili članovi JMO-a ili izvan stranački. Pavelić je u svom govoru 28. veljače u Saboru dao odgovor na spomenutu predstavku, izjavivši da je Maček upućen na „prisilni boravak“ kako ne bi dolazio u dodir s ljudima koji održavaju vezu s inozemstvom

³⁰ Radelić, Zdenko; n.dj. str. 23.

³¹ Jelić-Butić, Fikreta; *Hrvatska seljačka stranka*, str. 87.

³² Boban, Ljubo; n.dj. str. 49.

odnosno s predstavnicima HSS-a u emigrantskoj vladi. Bez obzira na to koliko je spomenuta predstavka utjecala na to da Maček već idućeg mjeseca bude pušten iz Jasenovca, ona je imala određen odjek, te predstavljala otklon članova HSS-a od ustaškog režima.

Ustaški totalitarni režim nije dopuštao nikakvu političku oporbu i prema autokratskoj politici djelovao je na način *tko nije za nas, taj je protiv nas*. Ustaše svjesne snage HSS-a nastojale u svoje redove privući što veći broj pristaša. Ipak do kraja rata većina stranke ostala je po strani i nije se odazvala pozivu da pristupi ustašama. Vlastima takva uloga HSS-a nije odgovarala, stoga je dio stranke koji je ostao uz Mačeka bio izložen stalnim prijetnjama, uhićenjima, ubojstvima i drugim pritiscima, a Vladko Maček je ostao izoliran prvo u Kupincu, a potom u svom stanu u Zagrebu do kraja rata.

5. Rad Sabora – prvo zasjedanje

Prvo zasjedanje Hrvatskog državnog sabora održano je dana 23. veljače 1942. s početkom 10,35 sati, u sabornici na Markovom trgu, u kojoj se okupilo 140 zastupnika, članovi vlade, strani poslanici i vjerski velikodostojnici.

Predsjednik Vrhovnog suda Nikola Vukelić otvorio je sjednicu pozivajući najstarijeg člana Sabora, 83-godišnjeg Marka Došena, koji je bio zastupnik Hrvatskog sabora iz 1913-1918., da preuzme predsjedničko mjesto. U svom govoru Došen je naglasio kako niti jedna sila ne može hrvatskom narodu slobodu i državnost uništiti. Potom je imenovao saborske bilježnike te predložio izaslanstvo od 19 članova Sabora, koji će poći po Poglavnika države s molbom, da dođe u sabornicu otvoriti zasjedanje Sabora. Ta ceremonija jasno ukazuje na prošireni kult ličnosti Ante Pavelića i njegova poslanja u cilju ostvarivanja hrvatske nezavisnosti, stoga je detaljno popraćena u tisku: *„Dok se s trga Stjepana Radića čuju neprekidni poklici „Živio Poglavnik! Po-glav-nik, Po-glav-nik“ u dvorani bana Jelačića vlada svečana tišina...Poglavnik je u svečanoj ustaškoj odori, opasan sabljom. Poglavnik se zaustavio pred izaslanstvom i održao govor: „Gospodo! Članovi Hrvatskog državnog sabora! Hvala Vam. Idemo, odlučno idemo na posao, koji čeka cijelo njegovo članstvo, posao, koji ako Bog da, bit će od velike sreće za budućnost hrvatskog naroda i za budućnost Nezavisne Države Hrvatske. Možemo ići!“ ... Kad je Poglavnik stupio na Trg Stjepana Radića, dočekao ga urnebesni poklik:*

„Živio Poglavnik, Po-glav-nik, Po-glav-nik!“ Trubljači Poglavnikova dvora zasvirali su pozdrav... Na te pozdrave, vedro raspoložen, odpozdravljao je Poglavnik pozdravom desne ruke.“³³

U „Hrvatskom narodu“ opisan je doček Pavelića u sabornici: „Cijela je sabornica u uzbuđenju, u kojem se bore ushit i suze. Doživjeli smo i taj čas! Ušao je u dvoranu korakom borca i pobjednika. Iz njegovog lica, iz njegovih očiju žarile su se ostvarene nade cijelog jednog naroda. U sebi je utjelovljavao sjaj hrvatskih kraljeva i banova, svih borbenih naraštaja hrvatskoga naroda kroz niz stoljeća. Iz njega je žarila volja sveg hrvatstva, ali i ona silna svijest odgovornosti, koja je provejavala njegov borbeni život, i ona neobična zauzetost s kojom vodi brigu o sadašnjosti i budućnosti Nezavisne Države Hrvatske! Sabornica je ustala, sva se pretvorila u jednu misao, u jedno čuvstvo neizrecive radosti i ponosa, što nam ga je Providnost dala.“³⁴

Tada je Poglavnik pročitao poslanicu kojom je proglasio otvorenim Hrvatski državni sabor. U poslanici je naveo da već više od tisuću godina hrvatski narod izgrađivao domovinu u kojoj je po davnoj predaji značajnu ulogu imao sabor, te je on žarište narodnog i državnog života. Također odaje čast i zahvalnost Hitleru i Mussoliniju te svim hrvatskim muževima koji su položili živote za Hrvatsku. Naveo je zadaću zastupnika da čuvaju teško stečenu NDH, te da rade na povećanju stupnja uljudbe i prosvjete, zakona i prava. Naglasio je razorne utjecaje tuđinskih vlasti koje su uzrokovale razne poroke našeg naroda, prekomjerno uživanje žestokih pića, nečedan život, zanemarivanje rada i otuđivanje od zemlje koji nisu svojstveni našem narodu. Još je spomenuo unutarnju izgradnju putova, cesta i željeznica, razvijanje gospodarstva i moralnu obnovu.

Nakon što je pročitao poslanicu dobní predsjednik Sabora Marko Došen održao je govor Poglavniku u kojem je kazao kako je on svojom otadžbeničkom ljubavlju, mudrošću i junaštvom uzmogao stvoriti samostalnu NDH. Poslije velikih riječi hvale Poglavniku, Došen je govor završio riječima: „Poglavniče Jer do Tebe stoji – uvjereni smo duboko – da ćeš Ti, kao i dosele u svim Tvojim državnim vanjskim i unutarnjim poslovima, znati davati i smjernice radu ovog prvog velikog Sabora umladjene i preporodjene NDH. U tom očekivanju, u tom duhu – Poglavniče, naš vrhovni državni Glavaru – primi u ime Sabora i u ime moje najtoplije uvjerenje odanosti, nepokolebljivosti i vjernosti uz poklik- ZA DOM SPREMNI!“³⁵ na što je sabornica

³³ Početak prve sjednice Hrvatskog državnog sabora, Hrvatski narod, 24. veljače 1942., str. 3.

³⁴ Neizbrisivi časovi, Hrvatski narod, 24. veljače 1942., str.3.

³⁵ Brzopisni zapisnici Hrvatskog državnog sabora, str.7.

odgovorila velikim pljeskom i poklicima Poglavnik - Poglavnik.

Nakon toga uz zvonjavu crkvenih zvona i pucanje topova u pratnji svih zastupnika Poglavnik je pošao u crkvu Sv. Marka na svečanu misu. Pozdravljajući Poglavnika na ulazu u crkvu, nadbiskup Alojzije Stepinac obratio se okupljenima riječima: „*U času kada hrvatski sabor, taj starodrevni simbol hrvatske državnosti, idući svijetlim tragom prošlosti, želi zajedno s vama, glavarem Nezavisne Države Hrvatske na svoj rad sazvati blagoslov Boga stvoritelja, ne mogu a da ne progovorim i ja kao predstavnik Crkve Božje... Nema sumnje, da je jedna od najtežih odluka hrvatskog narodnog bića u prošlosti bila nastojanje, kako bi svoj narodni život doveo u sklad s načelima objavljene Božje istine... To očekuje sav hrvatski narod i tome se nada i danas od Sabora.*“³⁶ Navodno je na te Stepinčeve riječi Pavelić reagirao riječima: „*Zar nadbiskup misli, da meni može dijeliti lekcije?*“³⁷ Po svršetku mise, zastupnici su se vratili u sabornicu, dobni Predsjednik je imenovao povjerenstvo od pet članova koje će obaviti ovjerovljenje saborskih zastupnika. Zakazana je nova sjednica istog dana u 17 sati. Sjednica je zatvorena kada su svi članovi Sabora stojeći otpjevali hrvatsku himnu.

Dobni predsjednik Marko Došen otvorio je drugu sjednicu istog dana u 18 sati. Na početku je pročitana zapisnik prethodne sjednice i izvješće Odbora za ovjerovljenje članstva prema kojemu su ovjerovljena 143 mandata. Potom su izabrani dužnosnici Sabora. Za predsjednika Sabora je izabran Marko Došen, za prvog potpredsjednika Josip Berković, za drugog potpredsjednika Hifzija Gavran Kapetanović. Za bilježnike Sabora izabrani su Ivan Majcan, Sava Besarović, Ferdinand Gasteiger i Mesud Kulenović, a za rednika Božo Cerovski. Nakon što su izabrani dužnosnici zauzeli svoja mjesta, svi članovi Sabora morali su ustati i položiti prisegu koja je glasila: „*Zaklinjem se Bogom svemogućim, da ću Poglavniku kao Poglavaru Nezavisne Države Hrvatske vjeran biti, da ću kao član Hrvatskog državnog sabora za probitke naroda i države raditi, te da ću sve dužnosti po saborskom poslovniku najsavjestnije izpunjavati. Tako mi Bog pomogao!*“³⁸

Zatim se novoizabrani predsjednik Došen zahvalio zastupnicima obećavši da će ukazano mu povjerenje nastojati opravdati izvršavajući spremno svoje dužnosti. Ponovo je zahvalio Njemačkoj i Italiji, odnosno Hitleru i Mussoliniju. Naveo je još zadatak Sabora koji u suradnji sa državnim organima mora učiniti sve što se od njih traži, utvrditi unutarnji red i sigurnost, pomoći obranu seljaštva i građanstva u ugroženim krajevima, osigurati prehranu pučanstva.

³⁶ Košutić, Ivan; *Radanje, život i umiranje jedne države 49 mjeseci NDH*, SIP, Zagreb, 1997., str. 265.

³⁷ Isto, str. 266.

³⁸ Brzopisni zapisnici, str. 12.

Svojim radom i sudjelovanjem moraju u pomoć priskočiti i zastupnici. Na kraju je upozorio da narod motri i gleda na njih a sudit će im prema njihovim djelima, jer mi smo sad svoji na svome.³⁹ Nakon toga su pročitana imena članova pojedinih saborskih odbora. Odbora je bilo devet: Odbor za rizničarske poslove, narodno gospodarstvo i promet, nastavane poslove, pravosudne i bogoštovne poslove, zdravstvene poslove, društvo-uruzbene poslove, Odbor za molbenice, Odbor za ovjerovljenje i nepovriedljivost, Odbor za saborske poslove i Upravni odbor koji su sačinjavali svi članovi Sabora. Time je ispunjen dnevni red sjednice i sazvana je druga za sutradan u 10 sati.

Treća sjednica Sabora održana je 24. veljače i vodio ju je prvi potpredsjednik Josip Berković. Na njoj su ministri podnosili izvještaje svojih resora. Započeo je ministar vanjskih poslova Mladen Lorković. Svoje izlaganje započeo je pregledom hrvatske povijesti, kazavši kako je Hrvatska od pamtivijeka pripadala u europski središnji krug zemalja, odupirući se utjecaju istoka. Naglasio je kako je su Hrvati primili vjeru iz Rima, a ne iz Bizanta, te se tako čvrsto vezali sa zapadnim svijetom. Spomenuo je kako je Hrvatska tada bila „predziđe kršćanstva“ i kako su turska osvajanja raskidala hrvatski teritorij i prekinula vjersko jedinstvo Hrvata. Naveo je kako je uz vršenje europske zadaće hrvatski narod kroz vjekove slijedio temeljni cilj a to je očuvanje svoje narodnosti i državnosti. Dodao je da je samo jednom u prošlosti ta predaja hrvatskog naroda nasilno prekinuta i to 1. prosinca godine 1918., kad je Hrvatska nasilno okupirana.

Jugoslaviju je prozvao umjetnom političkom tvorbom versailleskog poretka u kojoj se htjelo „*Hrvate i Srbe ne samo vezati u jednoj državi, već Hrvate pod krinkom izhitrenog, fiktivnog jugoslovenstva pretočiti u Srbe, oduzimajući im značaj zapadno-europske nacije. Preko tuce naroda i narodnosti, sastavljenih iz sedam različitih državnih teritorija, razdijeljenih u više vjera, u mnoštvo jezika, bez ikakve veze u poviesti i kulturi, bez zajednice osjećaja i bez ikakvih zajedničkih ideala, u području zemljopisno nejedinstvenom.*“⁴⁰ Stoga je prema njemu Jugoslavija morala propasti jer je hrvatski narod kao objekt tuđe političke volje bio određen da vrši zadaću dijametralno suprotnu hrvatskoj narodnoj volji i tisućljetnoj predaji. Zahvaljujući Poglavnikovom vodstvu i ustaškom pokretu rekao je, hrvatski narod se vezao uz sile novog poretka Njemačku i Italiju boreći se protiv versailleskog poretka, demokratskog bezvlađa, židovskog kapitala i ruskog boljševizma. Zatim je prešao na vanjsku politiku navodeći države

³⁹ Isto, str. 13.

⁴⁰ Isto, str.18.

koje su priznale NDH i zemlje s kojima su bile uređene granice, pritom ističući kako Vlada smatra Međimurje sastavnim dijelom NDH, čime je u sabornici zavladao burno oduševljenje praćeno poklicima *Živjelo Hrvatsko Međimurje*.

Ministar Lorković tada je naveo sklopljene međunarodne ugovore koje određuju položaj NDH u Europi i svijetu. To su u prvom redu Rimski ugovori s Italijom kojima je NDH dobila garanciju političke nezavisnosti i teritorijalne cjelovitosti u razdoblju od 25 godina. Potom pristup Trojnom paktu, čime je NDH objavila rat SAD-u i Velikoj Britaniji, te pristup Anti-Kominternom paktu usmjerenom protiv komunizma i boljševizma. Istaknuo je trgovački ugovor s njemačkom prema kojem je 80 000 hrvatskih radnika zaposleno u Njemačkoj, zatim ugovor o kulturnoj suradnji sa Bugarskom, te diplomatske odnose sa Japanom, Rumunjskom, Slovačkom, Španjolskom, Finskom i Mađarskom navodeći pritom kako sa potonjom neće moći biti u punoj mjeri ostvarena prijateljska suradnja dok se između dvije države ugovorom ne utvrdi državna granica.

Ministar je naveo zadaću hrvatskog naroda u borbi protiv komunističko – četničkog terora, spomenuo je i hrvatske dobrovoljce na istočnom frontu kazujući kako su saveznici okupljeni oko Trojnog pakta, bliže pobjedi nego ikad. Osvrnuo se na organizaciju ministarstva vanjskih poslova koje je u početku imalo samo jedan posuđeni pisaći stroj, a danas ima pet odjela, dvadesetak odsjeka i pod odsjeka, osam poslanstava i osam konzulata. Na kraju je odao počast Poglavniku koji je „*u osobnom dodiru sa Duceom i Führerom odredio naš međunarodni položaj... On bdije i upravlja i nadalje našom vanjskom politikom, našim odnosima prema vanjskom svijetu.*“⁴¹ Zastupnici su izvještaj ministra Lorkovića pozdravili burnim oduševljenjem i odobravanjem.

Drugi izvještaj podnio je ministar unutarnjih poslova Andrija Artuković. Svoj govor je započeo veličajući oživotvorenje i uspostavu NDH. Kazao je kako Sabor iz 1918. godine nije prestao postojati, već je njegovo zasjedanje samo odloženo. Upravo zahvaljujući Poglavnikovoj zakonskoj odredbi o uspostavi Hrvatskog državnog sabora, nastavljen je rad najznačajnije narodne ustanove u političkom i državnom životu hrvatskog naroda, dodavši da je Sabor bio „*ne samo uvijek najgorljiviji branitelj hrvatskog povišnog državnog prava i hrvatske državnosti (hrvatske državne misli), nego i najvjerniji čuvar trajnosti i neprekidnosti hrvatske državnosti – njezina kontinuiteta.*“⁴² Zatim se osvrnuo na političko-upravne prilike u bivšoj

⁴¹ Isto, str. 28.

⁴² Isto, str. 29.

Jugoslaviji rekavši: „*osjećaj pravde i zakonitosti počeo da raztače crv „balkanske uprave“*“, koju su resile odlike: *mito, pokvarenost, rodbinske veze i samovolja.*“⁴³

Židove, komuniste i slobodne zidare optužio je da su svijetu prouzrokovali kaos i nasilje. Posebno se okomio na Židove koje je označio najvećim zlom u svijetu, rekavši kako je NDH riješila tzv. Židovsko pitanje kako bi sačuvala sebe i svoj narod dodavši: „*Ovaj potrebiti zahvat čišćenja nalazi opravdanje ne samo sa moralnog, vjerskog i društvenog gledišta, nego i sa narodno-političkog gledišta... Zadaća Ustaškog pokreta braniti, da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj uvijek i svugdje vlada samo hrvatski narod i da on jedini bude podpunu gospodar svih stvarnih i moralnih dobara u svojoj zemlji.*“⁴⁴ Kazao je kako su unutarnju upravu bivše države činili poglavito nehrvati i neprijatelji hrvatskog naroda. Potom je govorio o ustrojstvu državne uprave koja je podijeljena u velike župe, o zakonskim odredbama o stjecanju državljanstva, zakonskoj odredbi o uređenju odnosa sa Nijemcima u Hrvatskoj, o zabrani ćirilice i o Židovima. Na kraju je izrazio vjeru u rad državnog Sabora koji će utjecati na razvitak životnih prilika i izgradnji političkog i državnog života. Prisutni zastupnici na njegov govor uzvratili su gromoglasnim pljeskom, te je time zaključena sjednica.

Četvrta sjednica održana je 25. veljače, a vodio ju je potpredsjednik Berković. On je početkom sjednice upozorio zastupnike da na sjednice dolaze na vrijeme. Tada se prešlo na dnevni red odnosno nastavak podnošenja izvješća ministara vlade. Prvi na redu je bio ministar pravosuđa i bogoštovlja Mirko Puk. On je naveo kako je ministarstvo nadležno na upravno-sudski rad, zakonodavni rad i na uređivanje vjerskih poslova. Kazao je kako se u upravno-sudskim poslovima provela reorganizacija na način da su odstranjeni ljudi koji su se ogriješili o interese i ugled hrvatskog naroda i na njihovo mjesto postavljen novi činovnički kadar. Ukinut je Stol sedmorice u Zagrebu i Vrhovni sud u Sarajevu, a u Banja Luci je osnovan Vrhovni sud i Vrhovno državno tužiteljstvo iz geopolitičkih razloga i želje Poglavnika da se sve državne oblasti presele u taj grad. Osnovan je Sudbeni stol u Senju zbog zasluga tog grada u Starčevićevom pokretu.

Dalje je govorio o zakonodavstvu, koje se trebalo izmijeniti iz demokratskog sustava, i ugraditi u sustav autoritativne države. Ukazao je na razliku između demokratske i autoritativne države kazavši kako: „*Autoritativna država zabacuje dosadanje pravne teorije, da su svi ljudi već po svojoj naravi jednaki, nego prihvaća drugi princip diferencijacije i selekcije ljudstva.*“

⁴³ Isto, str. 29

⁴⁴ Isto, str. 30

Po tom principu i duhu ustaških načela trebalo je novo zakonodavstvo usmjeriti prema principu vodstva, tzv. Führer-principu, koji princip traži i iziskuje usmjerenje zakonodavstva prema stanovištu najboljih u jednom narodu... Autoritativna država jest pravna država, u kojoj je svakoj grani državne djelatnosti određena kompetencija, a osim toga osigurana osobna i imovinska sloboda pojedinog individua, samo ne u smislu dosadašnjih demokratskih načela, da svaki individuum na svakom polju, pa tako i na pravnom, može raditi, što hoće, nego je djelatnost pojedinog individua ograničena interesima ciele zajednice... Autoritativna država, država novog poredka, nije despocija ni satrapija, nego država vladanja vodje, kao najboljeg u narodu... Autoritativna država je prema tome aristokracija superiornoga duha. (Pljesak. Odobravanje.)... Logična je posljedica prema tomu, da su od vladanja i vlasti i uprave zemlje, te od sudjelovanja u javnim poslovima izključene sve osobe koje se nalaze na teritoriju jednog naroda, kojih se upliv pokazao štetan na upravne, javne i narode poslove... “⁴⁵

Kazao je kako u tom smislu izdani zakoni o rasnoj pripadnosti i zaštiti arijske krvi, prema kojima su Židovi isključeni iz svih javnih i samoupravnih službi, ograničeno im je gospodarsko djelovanje te je zabranjena ženidba između Židova i arijaca, kako bi se odstranio njihov štetan utjecaj na hrvatsku narodnu zajednicu. Interes zajednice je vrhovni interes i ako interesi pojedinca dođu u sukob sa zajednicom, pojedinačni interesi moraju ustuknuti, makar izgubili svoju slobodu, imovinu, pa i svoje živote. Potom je ministar govorio o vjerama, kazavši kako hrvatska državna vlada priznaje tri vjere katoličku, muslimansku i evangeličku. „Grčkoiztočna“ vjera se ne progoni, ali NDH ne može priznati srpsku pravoslavnu crkvu, ali NDH potiče grčkoiztočnjake na prijelaz na katoličku vjeru jer je to njihova prijašnja, djedovska vjera, rekavši pritom tko to ne želi neka se iseli, i time je zaključio svoj izvještaj.

Sljedeći izvještaj podnio je državni rizničar Vladimir Košak. Izostavio je politički predgovor i usredotočio na pitanja riznice odnosno financijske politike. Započeo je stvaranjem nove valute kune, čija je vrijednost u međunarodnom prometu određena ugovorima s Njemačkom i Italijom. Rekao je kako se pokriće novčanog sustava ne temelji na zlatu ni zlatnim devizama nego na proizvodnji i radnog snazi zemlje. Govorio je o proračunu i poreznom sustavu koji je jednak za sve. Uputio je apel kućanstvima da štede i upozorio sve porezne obveznike da je plaćanje poreza prva dužnost svakog građanina jer je „država iznad svega.“⁴⁶

Nakon kratkog odmora vojskovođa Slavko Kvaternik obavijestio je sabornike da je *Führer*

⁴⁵ Isto, str. 37.,38.

⁴⁶ Isto, str. 47.

zbog zahvalnosti prema hrvatskim vojnicima na istočnom bojištu, Poglavniku darovao automobil. Pozvao je zastupnike da sudjeluju na svečanoj predaji u 17 sati, što su zastupnici sa oduševljenjem prihvatili. Predsjednik je tada zaključio sjednicu, najavivši novu istu dan za 16 sati i 30 minuta.

Potpredsjednik Berković je otvorio petu sjednicu Hrvatskog državnog sabora. Na početku je bilježnik Mesud Kulenović pročitao brzojave zastupnika koji nisu mogli sudjelovati na sjednici. Tako se Juraj Mihalić opravdao da ne može sudjelovati zbog bolesti, dr. Lokmer iz Otočca nije mogao prisustvovati jer je već dva tjedna zatvoren promet na ličkoj pruzi te je njemu i ostalim zastupnicima iz Like nemoguće doći na sazvano zasjedanje. Pop Matija Polić iz Hreljina nije mogao doći jer mu je talijanska policija oduzela propusnicu. Potom je sjednica prekinuta jer su zastupnici otišli na svečanost predaje Hitlerovog automobila Poglavniku, taj događaj opisan je u Hrvatskom narodu: *„U velikoj svečanoj dvorani Bana Jelačića sakupili su se predsjedništvo Hrvatskog državnog sabora, hrvatska državna vlada, generalski zbor i predstavnici protokola Ministarstva vanjskih poslova...Poglavnika je najprije toplim riječima pozdravio njemački poslanik Preuzvišeni gospodin Kasche, a zatim je dr Werlin, izvršujući Führerov nalog, rekao na njemačkom jeziku: „Poglavniče! Führer mi je naložio, da Vam predam dar, kao osobito priznanje za hrabro držanje hrvatskih boraca u borbi protiv boljševizma.“ Poglavnik je na ove riječi odgovorio također na njemačkom jeziku: „Gospodine glavni ravnatelju! Zahvaljujem Vam najljepše i molim Vas, da izrazite Führeru moju najdublju hvalu na daru, kojim me počastio...“ Tada se Poglavnik obratio prisutnima ovim riječima: „Gospodo predstavnici Hrvatskog državnog sabora, gospodo članovi Hrvatske državne vlade i predstavnici oružane snage Hrvatske! Ja, a sa mnom svi vi i čitav naš hrvatski narod počašćen je na osobit način, jer me Führer velikog njemačkog naroda i Velikog Njemačkog Reicha izvolio počastiti najljepšim darom, koji je mogao pružiti poslavši mi jedna kola, ista kao što ih on ima...Time je s najvišeg mjesta u Europi i u svijetu našim hrabrim vojnicima, koji vrše svoju svetu dužnost odato najveće priznanje i najveća počast.“ Nakon toga krenuo je Poglavnik prema darovanom samovozu.“⁴⁷*

Nakon što su se zastupnici vratili u sabornicu izvještaj je podnio ministar trgovine, obrta i veleobrtu Dragutin Toth. On je kazao kako je osnovno načelo moderne države čvrsto vodstvo i čvrsto organizirano i upravljano gospodarstvo. Trenutno najvažnija gospodarska pitanja u NDH

⁴⁷ Hrvatski narod, 26. veljače 1942.

su opskrba naroda i ispravna politika cijena. Naglasio je važnost rada i proizvodnje i rekao da je Hrvatska seljačka zemlja, sa 80 % seljaštva u kojoj je poljodjelstvo uvelike važnije od industrije. Zato je osnovana Hrvatska seljačka gospodarska zajednica koja je imala biti nositelj gospodarskog sustava. Napomenuo je kako ne smije više biti povlaštenih krajeva i staleža, dok jedni imaju obilje a drugi kruha nemaju, te će od sada svakome biti pošteno i jednako podijeljeno. Spomenuo je borbu protiv krijumčara koji su upućeni u logore jer je hrvatsko gospodarstvo, gospodarstvo reda, rada i poštenja. Još je rekao da je težište cjelokupne gospodarske politike postavljeno na izgradnji stručnih gospodarskih zajednica (zajednica za kožu, zajednica za promet stokom i stočnim proizvodima, za perad i divljač itd.) koje će tijesno surađivati sa državnom upravom i tako omogućiti državi potpuni utjecaj na narodno gospodarstvo. Za vanjsku trgovinu je kazao kako je najvažnije sklapanje trgovinskih ugovora s drugim zemljama posebice Njemačkom i Italijom. Ministar je svoj govor završio porukom da je dužnost hrvatskog naroda veći rad i proizvodnja kojom će NDH svijetu dokazati da je: „*naša sloboda i nezavisnost od velike koristi u novom poredku u Europi.*“⁴⁸

Nakon toga je izvještaj podnio ministar seljačkog gospodarstva Josip Dumandžić. On je rekao da je seljaštvo temelj i izvor narodnog života i da je hrvatski narod zapravo seljački narod, a hrvatska država po svom gospodarstvu poljodjelska, stoga se seljačkom gospodarstvu treba posvetiti najveća briga. Zatim je govorio o stanju i teškoćama u stočarstvu, poljodjelstvu, zadrugama, osiguravajućim zavodima, kolonizaciji i Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zajednici. Na posljetku je kazao da se izrađuje petogodišnji gospodarski plan za cijelu državu koji će doprinijeti unaprjeđenju i poboljšanju seljačkog gospodarstva.

Zatim je izvještaj podnio ministar šumarstva i rudarstva Ivica Frković. Svoj govor započeo je citirajući jedno od načela Hrvatskog ustaškog pokreta: „*Sva tvarna i duhovna dobra u hrvatskoj državi vlasništvo su naroda, te je on jedini vlastan njima raspolagati i njima se koristiti. Prirodna bogatstva hrvatske domovine, napose njezine šume i rude, ne mogu biti predmetom privatne trgovine*“⁴⁹. Naglasio je važnost šuma i dragocjenost drveta kao sirovine, koja u ova ratna vremena dobila osobito značenje u vanjskoj trgovini, jer je davanje tako važne sirovine prijateljskim zemljama Njemačkoj i Italiji prijeko potrebno za pobjedu u ratu. Spomenuo je značaj lova i lovišta te rudarstva koje je trenutno u teškoj situaciji zbog rata, čime je zaključio svoje izlaganje.

⁴⁸ Brzopisni zapisnici, str. 59.

⁴⁹ Isto, str. 65.

Šesta sjednica održana je 26. veljače, otvorio ju je čitanjem izvješća ministar udružbe odnosno socijalne skrbi Lovro Sušić. Na početku je objasnio razliku između socijalne politike u liberalističko-kapitalističkom sistemu u kojem vlada egoizam, pohlepa i nečovječnost i u NDH sazdanom na ustaškom načelima u kojoj vlada rad i stvaralaštvo. Objasnio je da u djelokrug njegovog ministarstva veoma opsežan, te da tu spadaju briga za zaštitu radnika, radnih odnosa i radničke prosvjete. Pohvalio se da hrvatski radnici pokazuju zavidnu narodnu svijest i samostegu jer u Hrvatskoj nema neopravdanih radničkih pokreta i štrajkova već naprotiv većina radnika dobrovoljno radi prekovremeno. U ministarstvo još spada briga za sport i tjelesni odgoj koji jača odlučnost i hrabrost, požrtvovnost, stegu i ljubav prema domovini, razvijajući osjećaj viteštva, pohvalivši se pritom sportskim međunarodnim uspjesima. Još je naveo brigu za starije, nemoćne, izbjeglice, udovice, siročad i invalide, te je u tu svrhu osnovana organizacija „Pomoć“ koja organizira pomaganje siromašnih i potrebitih. Naveo je da je posebna pažnja posvećena zaštiti obitelji i djece, zato što je obitelj, a ne pojedinac, nosilac iz kojeg se izgrađuje narodna zajednica i zdravo narodno tijelo. Nakon što je ministar podnio izvješće, saborski zastupnik Ante Vlahović predložio je da svi zastupnici poklone jednu saborsku dnevnicu humanitarnoj organizaciji „Pomoć“, što je uz burno odobravanje prihvaćeno.

Poslije kratke pauze govornici je pristupio ministar zdravstva Ivo Petrić. Svoje izvješće započeo je prikazujući teške prilike koje su zatečene u zdravstvu. Pohvalio se brzom intervencijom u suzbijanju epidemija koje su prijetile izbijanju zbog rata. Istaknuo je uspjehe u organizaciji novih bolnica, ambulanta, laboratorija, lječilišta i kupališta, te distribuciji brojnih lijekova i cjepiva na potrebitim područjima. Kazao je kako je organizirano zdravstveno prosvjećivanje naroda, te su sagrađeni i sanirani brojni vodoopskrbni objekti, uređena zdravstvena briga za mladež i učenike kroz školske preglede i poliklinike. Pohvalio se dobrim prirodnim prirastom, ali se požalio na veliku smrtnost dojenčadi i dodao: „...*mi moramo Hrvatsku napučiti do onih medjaša, koje su naši djedovi obilježili svojom krvlju i svojim kostima, kad su stupili na naše područje, a to su granice naše slobodne Nezavisne Države Hrvatske, to su naše današnje granice. (Pljesak.)*“⁵⁰ Upozorio je da će se ljudi bez djece opozivati, a pobačaj strogo kažnjavati. Na kraju je još upozorio na poroke pijančevanja i nečistoće kojima će stati na kraj vođeni ustaškom voljom, odlučnošću i znanjem.

Sedma sjednica održala se istog dana poslijepodne. Svoje izvješće podnio je ministar prometa i javnih radova Hilmija Bešlagić. On je iznio teško stanje željeznica uzrokovanog

⁵⁰ Isto, str. 101.

posljedicama rata. Rekao je da će usprkos ratnim poteškoćama NDH dobiti vlastitu i bolju željezničku mrežu koja će odgovarati geopolitičkom položaju države. Uređena je poštanska služba koja je u bivšoj državi bila zapuštena. Spomenuo je još razvoj auto-prometa, brodarstva, telefonske i telegrafске mreže. Nakon izlaganja saborski zastupnik Vladimir Prebeg javio se za riječ i prigovorio kako bi zastupnici trebali izvještaje dobivati prije izlaganja ministara kako bi mogli na njih davati primjedbe, na što je potpredsjednik Berković odgovorio da ne bi bilo koristi kad bi se o svakom izvještaju debatiralo i da svoje primjedbe zastupnici mogu izreći saborskim odborima. Zatim je riječ uzeo saborski zastupnik Ivica Kovačević koji je upozorio potpredsjednika da se drži poslovnika te da ne stavlja izvješća ministara na glasanje sve dok ih zastupnici ne prouče, na što je Berković odgovorio da propust nije bio namjeren. U tom trenutku je netko iz saborskih klupa dobacio: „*Predsjednik se ne smije kritizirati!*“ a netko iz galerije još dodao: „*Ovo je ustaška država, a nikakva demokracija!*“⁵¹

Potom je na govornicu stupio državni tajnik za nastavu Stjepan Ratković. Podnoseći svoj izvještaj iskazao je odgovornost i zadaću odgoja mladeži koja će preuzeti najnoviju tekovinu, slobodnu i nezavisnu državu. Rekao je da Hrvatska treba zdravu, jaku, otpornu mladež sposobnu za borbu i za umni rad. Kao glavne čimbenike odgoja označio je obitelj, crkvu, vojsku, školu i sport. Kazao je kako su pučke četverogodišnje škole temelj školskog sustava, a u NDH ih ima 3.626 sa zaposlenih, 7.810 učitelja i učiteljica, a od toga je više od 60% učiteljica i manje od 40% učitelja. Zatim je upitao saborske zastupnike: „...*je li zgodno i u višim razredima dječaćkih škola imati učiteljice. Ta mi smo rekli, da hoćemo, da se razvija borbeni ustaški duh kod naših dječaka. Može li ženska ovakav duh razvijati? (Ne može!)*“⁵² Dalje se požalio na manjak škola zbog čega 20% djece ne pohađa školu i da je razina nepismenosti 42% zbog čega se osnivaju tečajevi opismenjavanja. Spomenuo je na kraju još brigu za jezik i knjige, izdavaštvo i tiskare, film, kazalište i radio.

Osma sjednica održana je 27. veljače, državni tajnik za javne radove Ivo Bulić podnio je svoj izvještaj. Na početku svog govora usredotočio se na srpsko iskorištavanje hrvatskih krajeva i bogatstava. Osvrnuo se na ratne posljedice, porušene mostove, razorene putove i zgrade zbog čega je između ostalog i osnovano njegovo ministarstvo. Naglasio je važnost geopolitičkog položaja Hrvatske kao raskrsnice putova. Kao najvažnije projekte svog ministarstva naveo je meliorizaciju poplavnih i močvarnih područja, izgradnju i modernizaciju cestovne mreže,

⁵¹ Isto, str. 118.

⁵² Isto, str. 121.

izgradnju potpune željezničke mreže koja ima spajati glavna središta zemlje, gradnju državnih i javnih zgrada te izgradnja obiteljskih radničkih naselja i domova, izgradnju vodovoda i elektrifikacija. Na kraju je dodao da treba raditi brzo, izgraditi zemlju i osposobiti je ne samo za unutarnju prehranu nego i za izvoz.

Nakon desetominutnog odmora, burno pozdravljen, u sabornicu je ušao vojskovođa Slavko Kvaternik s maršalskim štapom u ruci. On je naglasio kako prvi put nakon osam i pol stoljeća Hrvati imaju samostalnu oružanu snagu, odgovornu jedino Bogu, Poglavniku i hrvatskome narodu i nikome drugome. Osvrnuo se na povijesni razvitak hrvatske vojske zaključivši da su Hrvati izrazito ratnički narod, koji su svojim stvaralačkim duhom uspjeli ostvariti svoju nezavisnu državu. Rekao je da je vojska predstavnik snaga i vrlina jednog naroda u svijetu, jer ona sudjeluje u sudbonosnim i burnim povijesnim vremenima, a to se potvrđuje i danas jer: „...od dana, kada je počeo rat s boljševicima, stupili smo i mi u ratno stanje sa svima neprijateljima obnove Europe, te ne pretjerujem, ako kažem i tvrdim – i poviest će to dokazati – da smo mi desno krilo one silne vojske saveznika, koja se proteže od Murmanska do Jadrana i da materialnim i krvnim žrtvama doprinosimo naš obol, da se skrši boljševizam i stvori nova Europa. (Dugotrajan odobravanje.)“⁵³ Kazao je da to potvrđuje priznanje najviših njemačkih i talijanskih zapovjednika i velikih vođa Adolfa Hitlera i Benita Mussolinija. Odao je priznanje vojsci koja se trenutačno bori sa četnicima i komunistima, te odao počast svim hrvatskim palim borcima jer su oni dali najveći obol u stvaranju NDH. Svoje izlaganje Kvaternik je završio riječima: „Ovu zemlju osvojili smo mačem i krvlju, mi smo sviestni, da je samo mačem u ruci možemo očuvati. (Pljesak! Povici: Tako je!) Tu smo bili, tu smo danas, tu ostajemo na vjekove, dok nas bude pratila milost Svevišnjega i grijalo hrvatsko sunce! (Veliki pljesak.) Pozivam vas, da svi sa mnom u ovom poviestnom času odamo najdublju zahvalnost našem najdičnijem sinu vrhovnom zapovjedniku vojske s pozdravom: Za Tebe Ante i za dom – (Svi članovi Sabora odgovaraju dizanjem desne ruke. Spremni! Poslije ovoga sledi dugotrajan pljesak uz poklike: Živio naš Vojskovođa!)“⁵⁴

Deveta sjednica održana je 28. veljače. Vodio ju je predsjednik Sabora Marko Došen. Prisustvovali su joj svi članovi vlade i članovi diplomatskog zbora i na njoj se zastupnicima obratio Ante Pavelić. On je započeo govor prisjećanjem na Ante Starčevića, kojemu je toga dana bila obljetnica smrti, te je predložio da na kraju zasjedanja svi pođu na grob Ante

⁵³ Isto, str. 152.

⁵⁴ Isto, str. 153.

Starčevića i Stjepana Radića, što je u sabornici jednoglasno prihvaćeno. Pričao je o borbi za uspostavu nezavisnosti i uskrsnuću NDH, čime je hrvatski narod konačno postigao svoj najviši politički i državopravni cilj. Istaknuo je vlastite zasluge u osnivanju Sabora i objasnio kako je jedna institucija demokratskog tipa poput sabora spojiva sa autoritativnom državom NDH, kazavši: *„Zar je demokracija jedini način, putem kojega svaki narod može izražavati svoju volju? Zar je to jedino sredstvo, putem kojega može narod vršiti svoje narodne poslove i o njima odlučivati? A mi znamo da je Hrvatski sabor rješavao svoje narodne i državne poslove prije tisuću godina, kada još nitko praktički nije znao, niti da postoji francuzka niti englezka revolucija, kada još nitko nije znao, da postoji praktička demokracija. A sigurno ne će nitko imputirati niti kralju Tomislavu, niti kralju Zvonimiru, niti našim Zrinskim i ostalim našim velikašima i predjima, pa i narodnim ljudima, da su bili demokrati.*

Potom je pred saborske zastupnike iznio vlastito traumatično iskustvo parlamentarizma i demokracije prisjećajući se: *„...prije dvadeset i sedam, osam godina proživio na galeriji, gledalištu, jako me je kod čitanja zapisnika boljelo i neugodno me se dojmilo, kako se otvarao sabor. Otvarao se uz buku, otvarao se uz galamu, uz otimanje zastupnika o predsjedničko zvonce, uz otimanje, tko će sjediti na predsjedničkoj stolici, o tome, kad će se sjednica sazvati, i o tome, tko će donijeti špricer predsjedniku na tribinu (Smijeh.) na njegovo mjesto... i trebali su dani, da je obavljena jedna sitna, mala formalnost...Ali to, što je bilo u posljednjem, pa valjda i u prijašnjim hrvatskim državnim saborima, to je cviet naprama onom, što su naši zastupnici doživjeli u beogradskoj skupštini. Tko se ne sjeća one jahaće škole, tko se ne sjeća onog cirkusa, koji je imao predstavljati najviši ustavotvorni faktor jedne države. Tko se ne sjeća čajeva i čašica rakija, koje su išle od sjedala do sjedala, tko se ne sjeća one rakijašnice, koja je stajala kraj sabornice, kraj zastupničke dvorane i tko se ne sjeća onih razbojničkih lica, koja je u to predstavništvo slao ne narod, nego komitske čete... Mi Hrvati sjećamo se toga razdoblja, sjećamo se te kuće i toga mjesta sa najdubljom boli u svojoj duši i u svojim srcima, jer samo u onakvom ambijentu, samo u onakvoj razbojničkoj špilji mogao se dogoditi atentat na vodju hrvatskog naroda. (Tako je! Slava mu! Oduševljeno odobravanje.)... Zato kad se sastajemo ovdje, vršimo najveću dužnost. Ne sastajemo se, da govorimo kroz prozor, ne sastajemo se, da se nadmudrujemo, ne sastajemo se, da se dielimo, da stvaramo jedan, dva, tri tabora Hrvata, koji noževima jedni na druge idu, nego da svi zajedno složno, svi u plemenitom natjecanju, tko će bolje, pametnije, tko više, svi na jednoj pruzi za hrvatski narod i za njegovu domovinu*

radimo!“⁵⁵

Na predstavku koju su mu uputili zastupnici HSS-a, sa pitanjem gdje se nalazi Vladko Maček, Pavelić je odgovorio kako je 1941. godine hrvatsko vodstvo zatajilo, te nije povelu narod u borbu za vlastitu državu i samostalnost, nego je samo zahvaljujući saveznicima Njemačkoj i Italiji, koji su u njega imali povjerenja, stvorena Nezavisna Država Hrvatska. Rekao je da su u kontakt s Mačekom dolazile osobe iz jugoslavenske izbjegličke vlade, te je zbog toga on stavljen u izolaciju, što je u njegovu vlastitu interesu kao i u interesu naroda i države. Potom je govorio o vjerskim zajednicama naglasivši da su sve vjere ravnopravne. Najavio je gradnju džamije u Zagrebu i upozorio je da u hrvatskoj državi ne može biti srpske pravoslavne crkve jer su pravoslavne crkve nacionalne crkve, sastavni dio države, te neće dopustiti da crkva postane političko sredstvo upereno protiv hrvatskog naroda i države. Dotaknuo se pitanja jezika i njegove čistoće, smatrajući kako su najprostije i najgadnije balkanske riječi postale njegovim sastavnim djelom, dok je nasuprot naš jezik, gospodski jezik. Još je kritizirao one koji šire neistinite glasine i laži o novoj vlasti, te po cijeli dan sjede i kartaju po kavanama umjesto da idu braniti domovinu. Pohvalio je hrvatsko seljaštvo i radništvo koje je pokazalo rodoljublje i vjernost te je na ponos domovini. Kao dužnost je naveo borbu protiv komunizma i boljševizma. Na kraju je još obećao zastupnicima da će sljedeći puta s njima temeljito raspraviti sve probleme iza zatvorenih vrata, kako bi ispunili svoju dužnost za sreću naroda i domovine te budućnost pokoljenja i Nezavisne Države Hrvatske.

Nakon toga, saborski zastupnik Mirko Košutić je za govornicom pročitao prijedlog u kojem stoji da: *„Hrvatski državni sabor, kao predstavnik hrvatskog naroda u svom njegovom historijskom i državnom obsegu, izjavljuje, da su svi državni čini, koji su od 1. prosinca 1918. god. i poslije toga sve do osnutka Nezavisne Države Hrvatske dana 10. travnja 1941. godine doneseni, a tiču se hrvatskog naroda i državne njegove samobitnosti, za nj bez svake pravne moći i zato ništetni. Ujedno ovaj Državni sabor izjavljuje da sve državne čine, donesene prigodom osnutka Nezavisne Države Hrvatske i poslije toga do danas, pozdravlja i prihvaća u punoj moći na čitavom državnom području hrvatskoga naroda“*⁵⁶ Prijedlog je jednoglasno prihvaćen burnim pljeskom. Prihvaćanjem tog akta Sabor je legalizirao uspostavu NDH i sve zakone koje je Pavelić donio bez mogućnosti da se o njima raspravlja. Time je Sabor izgubio svaki utjecaj i postao samo reprezentativno tijelo koje potvrđuje odluke Poglavnika. Prvo

⁵⁵ Isto, str. 158

⁵⁶ Isto, str. 166.

zasjedanje Sabora zaključeno je oduševljenim klicanjem Poglavniku i pjevanjem hrvatske himne a potom su se svi uputili na grobove Starčevića i Radića.

6. Uloga Sabora u narodu

Nezavisnu Državu Hrvatsku karakterizirala je jaka centralizirana vladavina Ustaškog pokreta koji je nastojao kontrolirati i usmjeravati sve aspekte života prisilom i represijom. Tradicionalne društvene veze zamijenjene su umjetnim vezama sa državom i njenom ideologijom. Pod idealom jedinstvene zajednice pluralizam i individualizam bili su potisnuti a ljudi uvučeni u jedan jedinstveni pokret. Ideologija radikalnog nacionalizma poticala je velik broj nasilja i progona koji je bio opravdavan ostvarivanjem etnički homogenog stanovništva, što je izazivalo opći osjećaj neizvjesnosti i nesigurnosti među stanovništvom. Osnivanje Sabora je u tom smislu probudilo nadu u smirivanje situacije, sprječavanje bezakonja i uspostavu reda i mira. Stoga je obični puk ulagao velika očekivanja od Sabora jer je on tradicionalno institucija koja po svojoj naravi surađuje sa narodom i štiti njegove interese.

Zbog svoje povijesne vrijednosti kao simbola hrvatske državnosti i autoriteta koji je predstavljao, osnivanje Sabora dočekano je sa velikim oduševljenjem. Mediji nisu skrivali optimizam: „*Poglavnikova odluka o uspostavi Hrvatskog državnog sabora...odjeknula je najradosnije u cijelom hrvatskom narodu koji s velikom radošću pozdravlja ovu zakonsku odredbu... Taj uzvišeni dom...moći će se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ...posvetiti ostvarenju narodnih potreba na svim poljima hrvatskog državnog i narodnog života.*“⁵⁷ Koliko je veliki značaj Sabor imao u očima javnosti svjedoče mnogobrojna pisma žalbe na imenovanja određenih zastupnika, koja su stizala na adresu Sabora nakon provedenog izbora saborskih zastupnika. Takav jedan prigovor protiv Ivana Božićevića glasi: „*Buduć da su Ustaše i ispravni Hrvati iz ovog, a i susjednih mjesta načisto sa time, da gornji gospodin nije dostojan časti koja je i njega samog zatekla, odlučili smo upraviti Visokom naslovu svoje mišljenje i prikazati život gornjega, koji nije po ovd. sudu častan...nakon prevrata 1918. god održao je u mjestu Oštarije*

⁵⁷Hrvatski narod, 29. siječnja 1942. str. 1

*jedan čisto Jugoslavenski govor gdje je bio i javno prezren od ovd. mještana... opivši se govorio veoma ružno o Poglavniku i Ustaškom pokretu nazivajući nas lopovima i budalama, što je učinio i poslije na javnom mjestu u školi u Oštarijama za što postoje brojni svjedoci.*⁵⁸ Sličnog sadržaja bile su i druge pritužbe. Neki drugi prigovori odnosili su se na neimenovanje niti jednog zastupnika iz pojedinih krajeva. Tako se na primjer jedan logorski pobočnik iz Ludbrega žalio predsjedniku Sabora Marku Došenu da: „*Odredbom o uspostavi Hrvatskog državnog sabora i imenovanih narodnih zastupnika opazio sam da od tih imenovanih nije ni jedna osoba kotara Ludbreg imenovana, koji bi mogao da zastupa interese svog kotara. Prigodom održanja sastanka po selima kotara Ludbreg nas Ustaških dužnosnika postavljeno nam je i pitanje od strane ljudi, kako to i zašto da je za naš kotar ludbreški nije nitko imenovan.*“⁵⁹

Nakon osnivanja Saborskih odbora, odnos sa narodom preuzeo je Saborski odbor za molbenice. Na njegovu adresu pristizale su gomile molbi, izvještaja, žalbi i želja koje su pružale uvid u teško stanje i probleme sa kojima su se stanovnici NDH suočavali. Ljudi su se žalili na nasilje Talijana, partizana i četnika, gubitak imovine, neimaštinu i najgore od svega na nestašicu hrane. Tako je tijekom 1942. godine u Sabor dolazilo mnogo pisma iz različitih krajeva NDH koja svjedoče o teškim prehrambenim prilikama stanovništva. Posebno su teško bila pogođena područja južno od rijeke Save, jer su ona po naravi bila deficitarna hranom. U Sabor pristižu pozivi u pomoć od cijelih kotareva koji doslovno gladuju, tako M. Sušić iz velike župe Vinodol traži pomoć jer: „*Narod strahuje pred budućnošću i očajava zbog gladi*“⁶⁰, Župan velike župe Cetina tuži se da: „*nisu dobili niti zrna kukuruza ili bilo kakve druge hrane tako da narod formalno gladuje i dnevno više osoba umire od gladi*“⁶¹ istovremeno „*Narod u župi Hum prosto gladuje, narod će bez svoje volje počinuti razna djela, samo da spasi svoj goli život*“⁶². Glad je tolika da ljudi gube povjerenje u vlast, kao u gradu Foči, gdje: „*Svaki dan po nekoliko osoba umire od gladi. Živalj je izgubio povjerenje u hrvatsku vlast.*“⁶³ Povjerenik odbora ratnih invalida Ivan Martić upozorava da u obalnim područjima Hrvati zbog gladi počinju prilaziti Talijanima kao u Pagu gdje: „*Ljudi već u pravome smislu umiru od gladi, pa se žalibože te očajne prilike očituju i na nacionalnoj svijesti je se neki od njih obraćaju na talijanske vlasti i za pol kilograma pokvarenog brašna su u stanju zatajiti svoje hrvatstvo. Da takove prilike imaju*

⁵⁸ HR-HDA 211, HDS NDH, Predsjednički spisi br. 1., Z-805

⁵⁹ HDA, HDS, Pr. spisi br. 38. Z-805

⁶⁰ HDA, HDS, Pr. spisi br. 252. Z-807

⁶¹ HDA, HDS, Pr. spisi br. 118. Z-806

⁶² HDA, HDS, Pr. spisi br. 550. Z-809

⁶³ HDA, HDS, Pr. spisi br. 94. Z-806

*sudbonosnog utjecaja na narodni zanos vidi se po tome što je početkom 1942 godine bilo oko 50 članova Ustaške mladeži a danas ih ima samo 20.*⁶⁴ Ovi izvještaji pokazuju da država nije uspijevala osigurati prehranu pučanstva, te su glad i pothranjenost bili prisutni u mnogim područjima, što je dovodilo do opadanja narodne podrške režimu. Uzroci se mogu tražiti u ratnom stanju, neravnomjernoj raspodijeljenosti hrane, okupacijskim vojskama, nesigurnim cestovnim i željezničkim vezama ali i loše vođenoj gospodarskoj politici.

Država je uvela kvote za prinudne isporuke gotovo svih proizvoda i odredila je kupovne cijene tih isporuka. No zbog nereda u rekviziciji nikad se nije znalo koliko seljaci točno trebaju predati državi. Nadalje, država je maksimirala cijene hrane i drugih seljačkih proizvoda, dok to nije učinjeno sa trgovačkim i industrijskim cijenama, što je rezultiralo velikim cjenovnim razlikama. Inflacija je uzrokovala vrtoglavi rast cijena. Ako se za visinu kontroliranih cijena u trgovini na malo u kolovozu 1939. uzme indeks 100, te su cijene do prosinca 1942. narasle na 473. Cijene hrane na slobodnom tržištu u Zagrebu u usporedbi s istom osnovom 100 u kolovozu 1939. do prosinca 1942. narasle su na 2310.⁶⁵ Povećanje prihoda daleko je zaostajalo za povećanjem cijena roba i usluga. To je sve otvorilo vrata raširenom krijumčarenju i korupciji te razvoju crnog tržišta. Nekoliko narodnih zastupnika iz Koprivnice predvođenih Andrijom Betlehemom upozoravali su predsjednika Sabora na takve pojave: *„Nezadovoljstvo koje se sve više pojavljuje u našem seljačtvu uslijed nerazmjerno prenisko maksimiranih cijena svim seljačkim proizvodima: blagu, žitu, svinjama itd. dok su neodređene slobodne cijene svim trgovačkim, obrtničkim i industrijskim stvarima – te cijene trgovaca skaču iz dana u dan. Uobće roba se povisuje sa cijenama tako da se roba više ne može ni dobiti jer se sakriva i prodaje samo putem šverca.*⁶⁶ Dovoljne količine hrane mogli su sebi priuštiti samo ljudi sa visokim prihodima, bilo da su ih stekli zakonito ili nezakonito. Tako se u jednom anonimnom izvješću „Šokci – Pravaši“ žale Saboru na korumpiranost i neučinkovitost sustava jer su u upravu: *„postavljeni nesposobni dužnosnici, načelnici, ustaški logornici koji primaju 2-3 plaće, a ni jednu dužnost ne vrše kako treba, - takovima je lahko, puni su novaca, puni im tavani i hambari, a sirotinja po nekoliko dana u opće kruha ne može dobiti, krumpira nema, masti, ulja, ništa, a u bogatih gazda u selu višak...odakle im tolike zalihe? Ako je red i zakonitost onda nema „šverca“ i netreba ga, neka gazda bude izjednačen sa sirotinjom...Tu je anarhija, radi pljačka*

⁶⁴ HDA, HDS, Pr. spisi br. 461. Z-809

⁶⁵ Tomasevich, Jozo; *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. okupacija i kolaboracija*; EPH Liber, Zagreb, 2010., str. 398.

⁶⁶ HR-HDA 211, HDS NDH, Pr. spisi br. 98. Z-806

*i krade kako tko hoće i može. U ovakvom neredu ne stvara se država. Gazdinski sinovi oprošteni od vojne dužnosti, a sirotinja na položajima, a gazde švercaju hranu, krađu državu i sirotinju, svi pod firmom ustaštva vode zemlju u propast.*⁶⁷ Takvom situacijom najviše su profitirali partizani koji su u svoje redove privlačili sve više nezadovoljnih seljaka.

Vojni izvještaji sa terena pristigli u Sabor pokazuju nezadovoljstvo i u oružanim snagama. Uzrok tome su bili sukobi između časnika Hrvatskog domobranstva i ustaških vlasti. Mnogi domobranski časnici dolazili su u sukob s ustašama zato što ovi u njih nisu imali povjerenja. Kako su domobranski časnici većinom bili bivši časnici vojske stare Jugoslavije, bili su pod sumnjom da nisu potpuno odani novoj državi i ustaškom režimu. S druge pak strane domobranskim časnicima nisu se sviđale metode koje je primjenjivao ustaški režim, osobito progoni Srba. Kad je pukovnik Petar Blašković, bivši austrougarski časnik i komandant divizije u Sarajevu, 1941. protestirao kod Pavelića zbog progona Srba, odmah je umirovljen. Zbog sličnih razloga smijenjeni su i generali Ivan Prpić u Mostaru i general Vladimir Laxa u Sarajevu.⁶⁸ Lošim odnosima posvjedočio je i Satnik Ivan Šabalja koji je obilazio ranjene vojnike u bolnicama, kazujući: „...*da se domobranski generali prilikom obilaska ranjenika po zagrebačkim bolnicama uopće ne osvrću na ranjene ustaše. Dok je s druge strane bolnički jelovnik ustaša bolji od domobranskog, jer su se na njemu nalazile bolje namirnice poput salame.*“⁶⁹

Domobranski vojnici su se žalili na slabo naoružanje, lošu odjeću i ishranu, samovolju nadređenih i gubitak morala. O razmjerima nezadovoljstva govori pismo upućeno samom Paveliću od 4. satnije smještene u Jasenovcu, koja se sastojala od 239 dočasnika i časnika iz sjeverne Dalmacije. Njihov zapovjednik Josip Duvančić žalio se Poglavniku da se u vojsci provodi diskriminacija Hercegovaca nad ostalima, primjećujući: „...*kako prilikom dijeljenja opreme ili odjeće, samo Hercegovci dobiju, a moji ljudi idu goli... Dalmatinska satnija ostaje gladna i po 15 dana... kukuruz svojim domovima mogu slati samo Hercegovci.*“ Nadalje kao problem navodi bezakonje i samovolju pojedinaca koji čine zlodjela, smatrajući „*da je opasno po narodnu opstojnost da vlast bude u rukama onih koji su žedni tuđih života i onih koji nemaju uopće smisla za jedno biće a to je čovjek.*“⁷⁰ Takvi primjeri zasigurno su pridonosili otklonu nacionalista od pokreta, što su iskorištavali partizani vrbujući domobransku vojsku, kako

⁶⁷ HDA, HDS, Pr. spisi br. 433. Z-809

⁶⁸ Tomasevich, Jozo; n. dj., str. 487.

⁶⁹ HDA, HDS, Pr. spisi br. 63. Z-806

⁷⁰ HDA, HDS, Pr. spisi br. 250. Z-807

potvrđuje jedan anonimni izvještaj domobrana: „*U vojsci je velika promičba da se ne trebaju domobrani protivu partizana boriti.*“⁷¹ Što je zasigurno na kraju dovelo do povećanja dezerterstva i pristupanju partizanima.

Odbor za molbenice održao je ukupno 48 sjednica na kojima su se još pregledavale i molbe za mirovinu ili novčanu pomoć, puštanje iz zatvora ili logora, za pomilovanje, vraćanje u službu i slično. Najviše poteškoća u radu Odbora predstavljao je nejasno definiran odnos između Odbora, Sabora i Vlade. Naime svaka molba je morala ići preko nadležnog ministarstva, tako je Odbor postao samo „poštar“ koji je usmjeravao molbenice, dok se konačna odluka donosila na višim razinama. Odbor je predstavljao pomoć i podršku građanima ali ostaje pitanje koliko je molbenica bilo riješeno na zadovoljavajući način, jer za to nije imao ovlasti.

U situaciji u kojoj se stanovništvo nije imalo kome obratiti, niti je dobivalo ikakvu povratnu informaciju od vlasti, osnivanje Sabora ipak je pružilo novu nadu i povjerenje narodu. Bez obzira na njegov diktirani sastav, stanovništvo je dobilo oslonac i instituciju na koju je moglo računati. Iako je unutar političkog sistema NDH, Saboru pripala minorna uloga sa strogo ograničenim ovlastima bez ikakvog utjecaja na konkretnu politiku, ipak zbog svoje tradicionalne uloge najviše političke institucije koju je imao u povijesti, Sabor je uživao relativno velik ugled u narodu koji je često precjenjivao njegov značaj i utjecaj u NDH. S obzirom da su se Saboru sa svojim molbama obraćali ljudi iz svih krajeva, svih slojeva i nacionalnosti, može se reći da je on bar djelomično ispunio svoju zadaću.

7. Rad Sabora - drugo zasjedanje

⁷¹ HDA, HDS, Pr. spisi br. 440. Z-809

Povodom prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1942. godine održano je drugo zasjedanje Hrvatskog državnog sabora. Na sjednici su prisustvovali svi članovi vlade, diplomatski izaslanici stranih zemalja i vojni poslanici. U 18 sati i 10 minuta u sabornicu je ušao vrhovni poglavar NDH Ante Pavelić u pratnji predsjednika Sabora Marka Došena i Vojskovođe Slavka Kvaternika, pozdravljen burnim poklicima i zanesenim pljeskom. Predsjednik Marko Došen otvorio je svečanu desetu sjednicu rekavši kako je prošla godina dana od Hrvatskog oslobođenja i državne samostalnosti te naglasio da je početak najteži i da još predstoji mnogo rada i truda da se sačuva stečena sloboda. Pritom je istaknuo velike i nemjerljive zasluge Poglavnika u vođenju države.

Poslije toga na govornicu je stupio Pavelić pozdravljen od sabornika ustajanjem i ispruženom desnicom. Svoj govor otvorio je riječima: „*Na obzorju tisućugodišnje poviesti hrvatskog naroda bilo je mnogo sjajnih zvijezda, bilo je mnogo zvijezda u danima naše prošlosti. Nu, najsjajnija, najblještavija zvijezda je – zvijezda dana 10. travnja. Ta zvijezda sa svojim blještavim sjajem raztjerala je tmine i oblake, koji su se kroz vjekove sakupljali na hrvatskom narodnom obzorju, raztjerala ih je i zasjala svjetlom nikada nevidjenim, koje je obasjalo čitavu hrvatsku zemlju i sva hrvatska srдца. I ta zvijezda ne će nikad potamniti! Ta će zvijezda svojim sjajem sjati svim hrvatskim pokoljenima i govoriti, da je 10. travnja uzkrsnula Nezavisna Država Hrvatska!*“⁷² Potom je odao poštovanje poginulima u borbi za slobodu i izrazio zahvalnost savezničkim i prijateljskim narodima njemačkom i talijanskom te njihovim vođama. Osvrnuo se na postignute rezultate u prvoj godini, kazavši kako su udareni temelji hrvatske vojske, uprave i narodnog gospodarstva te je uspostavljen Hrvatski državni sabor. Rekao je da će: „*...druga godina biti godina zidanja zidova Nezavisne Države Hrvatske kojom će se podignuti velebna zgrada hrvatske domovine.*“⁷³ Zahvalio je svim seljacima, radnicima, obrtnicima i intelektualcima, svim svojim suradnicima i saborskim zastupnicima te cijelom hrvatskom narodu što je shvatio veličinu događaja i vremena te sudjelovao u izgradnji domovine. Iz svega doživljenog u prošloj godini zaključio je, da je hrvatski narod htio i tražio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, i kako: „*...hrvatski narod tokom ove godine, a i u ova zadnja dva dana bjelodano dokazao, da on nije spreman pod nijednu cieniu odreći se svoje slobode i svoje države i da nema nikakvog fantoma, ni slavenstva ni jugoslavenstva, u koji bi on ikad više stupio!* (Poklici: *Nikada! Živio! Veliki i dugotrajni pljesak. Poklici: Poglavnik!*

⁷² Brzopisni zapisnici, str. 169.

⁷³ Isto, str. 170.

*Poglavnik! Od tog poklika ori se čitava galerija.)*⁷⁴ Zatim je još jednom pohvalio hrvatsko seljaštvo i radništvo kazavši kako kraj njih hrvatska može biti sigurna. Svoj govor Pavelić je zaključio riječima kako će hrvatski narod učiniti sve da obrani stečenu slobodu te izrazio vjeru da će sve svoje snage uložiti u korist naroda i domovine.

Nakon toga riječ je zatražio saborski zastupnik Mato Jagatić koji je istaknuo kako se današnji veliki državni blagdan uskrsnuća NDH slavi u narodu diljem cijele domovine u svim hrvatskim gradovima i selima. Zahvalio je Poglavniku, za kojega je rekao: „*Hrvatski narod, hrvatski seljaci ne samo da su smatrali Njega svojim vodjom još onda, kad je to bilo opasno i pomišljati i šaputati, ne samo da su Ga onda zamišljali svojim vodjom i priznavali, nego su to javno izpoljivali po našim selima, kad se je i u kolu pjevalo: „Dodji Ante, Hrvatska te zove!“ (Tako je! Pljesak.)*“⁷⁵ Kazao je kako će u buduće rad Sabora biti u mnogome laganiji jer je hrvatski narod okupljen oko Poglavnika pokazao jedinstvenost i požrtvovnost prema državi, te stoga obećao još veće zalaganje i rad Sabora. Time je svečana sjednica bila zaključena. Potom su stojeći svi zajedno otpjevali hrvatsku i ustašku himnu.

Dan kasnije 11. travnja održana je jedanaesta sjednica Hrvatskog državnog sabora. Njome je predsjedavao Marko Došen. Sjednica je započela čitanjem pridošlih spisa u Sabor. Pročitani su pozdravni brzojavi Mussolinija i predsjednika Slovačke Republike. Zatim su pročitani zapisnici pojedinačnih saborskih odbora u kojima se konstituiralo njihovo članstvo. Potom su predsjednici saborskih odbora iznosili svoja izvješća. Prvi na redu bio je Mirko Košutić predsjednik Pravosudnog i bogoštovnog odbora. On je govorio o rješavanju pitanja tzv. seljačkog prava. On je rekao kako je plod liberalnog sistema dijeljenje i rascjepkanost seljačkog posjeda čime je seljaštvo osiromašeno. Rješenje Odbora je „zakon o seljačkom domu“ koji bi bio osnovan kao pravna osoba i koji bi bio u stanju sačuvati seljački posjed u obitelji bez podjela. Prvenstvo nasljeđivanja imao bi muški rod, dok bi žene dobile primjerenu naknadu. Da bi se sačuvao posjed, ne bi se smjelo stvarati više obitelji, kako ne bi došlo do razilaženja i cjepkanja posjeda, stoga bi se u domu imao pravo vjenčati samo jedan sin ili kći osim ako gospodarska snaga dozvoljava stvaranje više obitelji. Nadalje, Odbor je izradio osnovu zakona o zaštiti seljačkog doma od ovrha, osnovu zakona o imovinskoj zaštiti bračnog druga i djece (u slučaju da je bračni drug Židov) i osnovu zakona o otuđivanju seljačkih nekretnina prema kojem

⁷⁴ Isto, str. 170.

⁷⁵ Isto, str. 171.

bi se nekretnina mogla predati prvo samo rodbini, onda sumještaninu ili suopćinaru kako bi posjed ostao u hrvatskoj obitelji. Na kraju izvješća još je iznio potrebu stvaranja zakona o unutarnjem uređenju države i novog građanskog zakona.

Potom je izvještaj podnio predsjednik Saborskog odbora za gospodarstvo i promet Toma Vojnović. On je rekao kako je Odbor održao 18 sjednica i raspravio mnoga važna pitanja. Od toga je najvažnije pitanje prehrane. Požalio se na pomanjkanje žitarica, te kazao kako kruha neće biti dovoljno za pučanstvo do sljedeće žetve, stoga je smanjena količina brašna koje ostaje proizvođačima te se prisilno vrši otkup i prikupljanje viškova. Još je rekao da je Odbor zaključio kako cijene neće i ne smiju rasti do nove žetve. Govorio je još o prometu stokom, kožom i tekstilom. Kazao je da nepravilno ima ali da će se uložiti dodatne snage kako bi se one nadvladale. U vezi kolonizacije je rekao da je do sada kolonizirano preko 8 tisuća obitelji odnosno oko 50 tisuća ljudi. Na kraju izvješća je dodao: *“...kako nije dovoljno da se čovjek samo udara u prsa, da se ovije hrvatskom trobojnicom i dobije priznaje rodoljuba. Čovjek mora biti pošten, biti čestit, mora savjestno i pošteno raditi tako će najviše pridonijeti sreći i blagostanju Hrvatske!”*⁷⁶ Time je zaključena jedanaesta saborska sjednica a sljedeća će biti zakazana pismenim putem za 28. prosinca i ujedno će biti posljednja.

8. Sabor kao „oporba“

U državi u kojoj se sva vrhovna vlast nalazila u Pavelićevim rukama, Sabor je bio samo simbolična institucija reprezentativnog karaktera koja je potvrđivala već donesene odluke ustaškog režima. Zakonskom odredbom o uspostavi Sabora stajalo je kako je Sabor samo savjetodavnu institucija bez ikakvih ovlasti u NDH. No Sabor kao tradicionalno polemično tijelo koje teži demokratičnosti svojim je djelovanjem uspio probuditi ustaljenu i dotad predvidivu političku pozornicu. Dogodilo se ono što su vlasti najmanje priželjkivale, saborski

⁷⁶ Isto, str. 181.

zastupnici u svojim su Odborima počeli raditi svoj posao, a to je bilo rješavanje primarnih narodnih problema kao što su nestašica hrane, smanjenje crnog tržišta, oskudica novčanih sredstava, korumpiranost itd. Svojim djelovanjem Sabor je počeo utjecati na političke događaje, na rad ministarstava i drugih državnih institucija, što je dovelo do unutarnjeg sukoba i nezadovoljstva postojećom situacijom.

Koliko su ozbiljno Saborski odbori shvaćali svoj posao svjedoči govor Janka Tortića na prvoj sjednici Odbora za molbenice, koji je pritom kazao: „...mi smo u intimnom kontaktu s narodom i on dolazi pred nas svojim najintimnijim stvarima. Pa ako čovjek vidi i doživi od nas liepu rieč, liepu gestu, onda je on naš najbolji agitator za Ustašku Hrvatsku...Narod gleda na Sabor kao na jednu instituciju koje je iz važnih političkih razloga stvorena baš zato da se narod imade na nekoga s povjerenjem obratiti... Mi moramo biti institucija koja zna kamo što spada i kada se radi o operativnim stvarima, mi treba da budemo forum, koji će pomoći da narodne opravdane želje dođu do izražaja.“⁷⁷

Saborski odbor za gospodarstvo i promet prionuo je rješavanju teškog gospodarskog stanja. U svojim je raspravama Odbor zaključio da je gospodarski sustav potpuno podbacio. Zastupnici su kritizirali rad državne poslovne središnjice za zemaljske proizvode „Zempro“ i državnu središnjicu za promet stokom i stočnim proizvodima „Zaprostoka“. Stoga je Odbor odlučio provesti izvide, no njihovi planovi pali su u vodu jer je nadležno ministarstvo izdalo nalog „Zempru“ i „Zaprostoki“ da ne smije predati nikakav materijal na pregled Odboru. Nakon toga je ministar trgovine, obrta i veleobrt Dragutin Toth strogo ukorio Saborski odbor i očitao im bukvicu: „...izvor svake vlasi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj je Poglavnik. Svi ostali u državi imaju samo onoliko i onakove vlasti kakovu im poglavnik dodielo zakonskim propisima. Niti jednim od postojećih zakonskih propisa nije Poglavnik dodielio Hrvatskom državnom saboru izvršnu vlast. Prema tome Hrvatski državni sabor izvršne vlasti nema, pa sliedom toga ne može provoditi nikakove istrage uopće. Naprotiv dodielio je Poglavnik postojećim zakonskim propisima meni kao odgovornom ministru za obrt, veleobrt i trgovinu izvršnu vlast u područno mi ministarstvu i u spomenutim ustanovama. Stoga sam samo ja i samo Poglavniku odgovoran.“⁷⁸ Na takav stav ministra, Saborski odbor je odgovorio prosvjednom notom u kojem se navodi: „Odbijamo u tom dopisu navedene upute s obzirom na nadležnost, jer

⁷⁷ HR-HDA 211, HDS NDH, Odbor za molbenice, Brzopisni zapisnici prve sjednice odbora za molbenice, 13.travanj 1942. Z-834

⁷⁸ HDA, HDS, Predsjednički spisi br. 48. Z-805

*ministarstvo može upute davati samo svojim podređenim ustanovama i oblastima, a nikako Hrvatskom državnom saboru jer isti nije na primjer ministarstvu podređena Zajednica za promet stokom, nije Državna poslovna središnjica za zemaljske proizvode, nije ni stručna obrtna škola ili baždarski ured, a pogotovo kad ta uputa zasijeca u čisto pravno područje, to ministarstvo nije uopće nadležno i nema dovoljno naobraženog osoblja te struke, dočim Sabor svakako raspolaže s potrebitim i stručnim i pravno-obrazovanim osobljem.*⁷⁹

Takvi „sukobi“ između Sabora i ministarstava ukazuju nedefiniran položaj i ulogu Sabora te međusobnih odnosa u izvršnoj vlasti. Takvi momenti bili su epizodnog karaktera jer čvrstoću državnog mehanizma nije bilo moguće pokolebati, da bi on drugačije funkcionirao nakon osnivanja Sabora. U saborskim odborima je vladalo mišljenje da osnivanjem Sabora kao zakonodavne ustanove koja pritom vrši nadzor u okviru sustava vlasti treba označiti početak nove faze u izgradnji NDH, kao države kojom ona prestaje biti apsolutistička. Zbog toga je kod pojedinih zastupnika došlo do pokretanja određenih akcija kako bi Sabor dobio veće ovlasti te kako bi se upozorilo na nepravilnosti i samovolju u radu državne uprave. Jedan od takvih prijedloga uputio je predsjednik Odbora za rizničarske poslove Franjo Milobar samom Paveliću, istaknuvši: *„Kada se je ovaj Sabor proljetos sastao da nastavi svoje godine 1918. odgodjeno zasjedanje – nadao se je, da će u najtjesnijoj suradnji sa ekzekutivom izgraditi istinsku autoritativno-pravnu državu, da će izgraditi pravne norme za osiguranje ekzistencije i budućnosti ove države, poredak, pravnu sigurnost, državno i narodno gospodarstvo, prehranu i da će skršiti korupciju, pljačkanje državne imovine, da će odstraniti demoralizaciju, koju je nepotizam, protekcije i samovolja a često i osobni hir stvarali. Na mjesto takve suradnje, susreo se ovaj Sabor ne samo sa ignoriranjem istoga od strane Ekzekutive, nego čak i ponizivanjem i izazivanjem. Kada je ovaj Sabor uvidio, da su kaotične predočbe o autoritativnoj državi izbile Ekzekutivi kompas iz ruku, te da je zapala u hiper i ultraautoritativne struje, koje nužno dovode do onakvoga državnoga udara koji u svakoj nezavisnoj državi suverena tj. narod pretvaraju u roba u njegovoj vlastitoj kući – nalagala je dužnost saboru, da kao predstavnik naroda, njegovih prava i njegove slobode, da zauzme stanovište koje mu ta dužnost nalaže i da na tom stanovištu uztraje kadgod se ne stvori istinska autoritativna pravna država. Ustavom stvorenim sporazumno kooperacijom Sabora i Poglavnika.*⁸⁰

⁷⁹ Isto

⁸⁰ HDA, HDS, Pr. spisi, br. 351. Z-808

Naravno jedna takva kritika izvršne vlasti nije mogla utjecati na promjenu sustava i Saboru dati veću odluku u sistemu vlasti. Sljedeći istup Sabora izazvao je prvo veće nesuglasje između Pavelića i saborskih zastupnika. Naime skupina zastupnika nezadovoljna talijanskom okupacijom Dalmacije, 30. studenog 1942. uputila je vrlo kritički formuliranu Spomenicu ustaškom Poglavniku, u kojoj traže jasniji stav prema anketiranom hrvatskom području i odlučnije postavljanje prema Italiji: „*Neka se dakle naša vanjska politika vodi tako da Kraljevina Italija osjeti naše vrhovništvo, našu odlučnosti i konačno: našu čast.*“ Zastupnici aneksiju Dalmacije smatraju neprihvatljivom sa stajališta hrvatskog etničkog prava jer je: „*Dalmacija i Primorje kolijevka i srce hrvatske državnosti; budući da se bez Jadrana ne može niti zamisliti Hrvatska. Dalmacije se popuštati ne može!*“ Te nalaze opravdanim ustanak u Dalmaciji: „*Velik dio odmetnika u Dalmaciji niti su komunisti niti anarhisti, nego pravi Hrvati i rodoljubi, koji se pred Talijanima moraju sakrivati u planinama i pećinama, da spase gole živote nakon što su im kuće bile porušene, posječeni vinogradi, uništena i oteta ljetina radi njihove hrvatske sviesti i njihova hrvatskog otpora.*“ Zastupnici traže od Pavelića poduzimanje odlučnih koraka kod talijanske strane radi povratka obalnih krajeva. O tome se kaže: „*Budući da je okupacija tih krajeva po četama Kraljevine Italije to u cijelosti dokazala pred očima cijelog Hrvatskog naroda uništavanjem našeg narodnog bitka u tim krajevima; budući da je okupatorska sila tako daleko išla, da je u tim krajevima organizirala četnike Velike Srbije i dinastije Karađorđevića, preko kojih ubija naš narod i koje je dovela čak u gornju Hrvatsku, to je posljednji čas, da dignemo svoj glas protiv svega toga u ime hrvatske državnosti i u ime hrvatske časti. Neka Vlada Nezavisne Države Hrvatske u jednoj službenoj noti sve to predoči predstavniku Kraljevine Italije u Zagrebu i neka traži brzo razčišćenje ovoga najvažnijega političkog pitanja, od koga ovisi sve ostalo.*“

No zastupnici se nisu zaustavili samo na „dalmatinskom pitanju“, već su detektirali krucijalne probleme kao nepostojanje suradnje Sabora i Vlade, samovolje ustaškog kadra na terenu koje provodi nasilje i pokolje u logorima te neorganiziranost državne uprave, te su na kraju su predložili vlastita rješenja u obliku deset rezolucija:

- 1) „*Neka se što prije imenuje odgovorna vlada s predsjednikom na čelu, koja će pod Poglavnikom kao Državnim suverenom voditi slobodno i samostalno sve državne poslove bez svakoga uplitanja ustaških postrojbi.*
- 2) *Izražavamo svoje udivljenje Vođi Njemačkog Reicha... koji su stvorili Nezavisnu Državu Hrvatsku i koji je pomažu i njezinoj izgradnji iz nesebičnih političkih ciljeva.*

- 3) *Neka se što prije imenuje odgovorna vlada s predsjednikom na čelu, koja će pod Poglavnikom kao Državnim suverenom voditi slobodno i samostalno sve državne poslove bez svakoga uplitanja ustaških postrojbi.*
- 4) *Neka se što prije puste na slobodu svi narodni zastupnici bivše hrvatske seljačke strane i svi njezini predstavnici, u koliko im nije dokazano kakvo djelo, koje poleži kaznenom zakonu.*
- 5) *Logori se uobće neka postepeno razpuštaju i neka se uvede redovito suđenje i izricanje pravde.*
- 6) *Neka se ukinu prieki pokretni sudovi i sve njihove osude neka pregledaju područni sudbeni stolovi i donesu svoje odluke na osnovu zakonitosti.*
- 7) *Neka se provede radikalno čišćenje ustaškog pokreta od svih nevaljanca, sebičnjaka, pljačkaša, sabotera, krvoloka, bivših pomagača protunarodnih političkih sistema.*
- 8) *Neka se kazne svi oni pojedinci, koji su okaljali hrvatsku čast klanjem u logorima i izvan logora, otimanjem osobne slobode i imovine, ličnim osvetama.*
- 9) *Neka se posebno kazne svi oni, koji su si na bilo koji način protuzakonito prisvojili imovinu bilo židova bilo pravoslavniha, bili oni ustaše ili seljaci ili građani ili inteligencija.*
- 10) *Neka se stvori jaka narodna vojska, u kojoj će cijeli narod gledati ne samo svoju obranu protiv unutarnjih i izvanjih neprijatelja, nego i ujedinjenu svoju volju, svoju dušu i svoju krv.*⁸¹

Spomenicu su potpisali predsjednik Sabora Marko Došen, predsjednik Pravnog odbora Ademaga Mešić, predsjednik Prosvjetnog odbora dr. Mirko Košutić, prof. Marko Veršić, Krunoslav Lokmer, Ferdinand Gasteiger, Stjepan Uroić, Franjo Milobar i Tomo Vojković.⁸² No ni to nije pomoglo promijeniti bezizlazno stanje u kojem se Sabor nalazio. Primivši Spomenicu Pavelić dakako nije reagirao, već je kasnije navodno rekao da ti starci imaju zajedno 300 godina a hoće voditi politiku.⁸³ Nijedan od konkretnih prijedloga nije uzet u obzir. Sadržaj i ton Spomenice vjerojatno je pridonio Pavelićevoj odluci da Sabor više ne sazove.

Prije zaključne dvanaeste sjednice održana je sjednica Upravnog odbora na kojoj su sudjelovali Ante Pavelić i cijela Vlada. Zastupnik Ivica Kovačević tada je izravno pred Pavelićem oštro i ironično kritizirao nedjelotvornost i nepotrebnost institucije Sabora, kazavši: „U čemu se sastojao rad tog sabora? Imali smo sreću poslušati čitanje ekspozee gospode ministara, koji mimo poslovnika nisu bili razdijeljeni među narodne zastupnike da se o njima razpravlja. Imali smo sreću poslušati Poglavnika, da sabor ovaj, kao najveće ustavotvorno tielo

⁸¹ HDA, HDS, Pr. spisi, br. 349. Z-808

⁸² Krizman, Bogdan; *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*; Globus; Zagreb; 1983., str. 430.

⁸³ Boban, Ljubo; n.dj. str. 102.

naše države korporativno sudjeluje kod predaje automobila, koji je vođa njemačkog naroda Hitler dao našem Poglavniku. Konačno smo imali sreću čuti i odobriti prijedlog zastupnika dr. Mirka Košutića, da svemu onome što se radilo, ovaj sabor kaže „amen“, tj. da s tuđih leđa skine sve daće i nedaće preuzme na svoja leđa.“⁸⁴

Valja navesti još jedan namjeravani pokušaj kritike od strane razočaranog predsjednika Sabora Marka Došena. Naime on je na posljednjoj sjednici, prije ukidanja Hrvatskog državnog sabora namjeravao održati kritičan govor, ali je na kraju ipak odustao. Taj govor trebao je također naglasiti nedjelotvornost Sabora, a on glasi: *„Parlamanat je ustanova, koja, barem u redovitu vremenu, nije pozvana, da djeluje samostalno bez suradnje sa vladom. Svagdje i svakda parlamenat radi sporazumno sa vladom. Ova mu daje gradju njegovu radu. Ona kazuje smjernice, po kojima će poći taj rad...U nas, za daljnje saborovanje – nije bilo te suradnje, između Poglavnikove vlade i sabora. Svi ministri, kao da su bili ogradjeni kinezkim zidom od Sabora. Nisu se htjeli upustiti u nikakovo sudjelovanje sa saborom; a ovaj je opet u svojim odborima samostalno vijećao i donosio zaključke bez ikakove obavijesti i nuždnih podataka, koje je s pravom imao očekivati od vlade. Tako je nastala kobna dvotračnost/razdvojenost/ zbog koje sabor nije imao ove podpore od vlade, koju je s pravom mogao očekivati; a niti vlada od Sabora one koristi, kojoj se je možda nadala.“⁸⁵*

Hrvatski državni sabor stvoren u totalitarnoj državi samo kako bi bio pozornica za dokazivanje povijesnog kontinuiteta na kojem će se potvrđivati unaprijed donesene Poglavnikove odredbe, pretvorio se u neku vrstu sramežljive oporbe koja se nije plašila kritizirati vlast. Sukobi Saborskih odbora sa Vladom i protesti protiv ugovora s Italijom i predlaganje novih mjera kako bi se popravilo stanje u državi dokazuju kako se Sabor priključio ostalim faktorima u borbi za politički utjecaj u ustaškom režimu. Na političkoj sceni se pojavila se još jedna grupacija koja je težila doći do izražaja, pokušavajući se tješnje povezati sa Poglavnikom, nauštrb Vlade. Na kraju Sabor nije uspio pokolebati već uhodani sistem vlasti. Književnik Ilija Jakovljević, zatočen od ustaša u logoru Gradiška, dobro je uočio svu farsu i proturječnost institucije Sabora i ono što je postao, kazavši: *„Taj „sabor“ koji je imao maskirati nekakvu ustavnost i suradnju s narodom, otkrio je nekoliko provalija. Čak se i u njemu očitovala težnja za kritikom. Taj Sabor nije bio zapravo ništa, nije bio ni savjetodavno tijelo, a kamoli*

⁸⁴ HDA, HDS, Odbor za saborske poslove, Z-849

⁸⁵ HDA, HDS, Predsjednički spisi, br. 448. Z-809

zakonodavni organ, a upravo zato što nije bio ništa, on je protiv očekivanja postao nešto: ruglo režima koji kuša varati, no narod se ne da olako prevariti. U državi fašističkog tipa sva je moć usredotočena u izvršnoj vlasti. Ako se išlo da se barem donekle primiri javnost, moralo se, dakle, upravo tu zahvatiti.“⁸⁶

9. Rad Sabora - treće zasjedanje

Posljednja dvanaesta sjednica Hrvatskog državnog sabora održana je 28. prosinca 1942. godine. Na njoj su prisustvovali svi članovi Vlade. Vodio ju je predsjednik Sabora Marko Došen. Jedina točka dnevnog reda bio je govor Poglavnika Ante Pavelića. Poglavnik je govor započeo objašnjavajući pojam samostalnosti hrvatskog naroda govoreći kako narod pored svih svojih odlika, zemlje, kulturnih i prirodnih bogatstava nije narod u političkom smislu ako nema svoju vlastitu državu, već samo u etničkom smislu u kojem ne može razviti svoj puni potencijal i napredak. U tom kontekstu osvrnuo se na mrsku Jugoslaviju koja je kočila i porobljavala hrvatski narod u stremljenju ka slobodi i prosperitetu. Zbog toga je uspostava NDH najveći dobitak za hrvatski narod i jamstvo za njegovu budućnost. Zatim je govorio o Saboru: *„Hrvatska država je po naravi stvari odmah u početku imala i svoju vladu, koja je nastala revolucionarnim putem, jer je bilo revolucionarno doba. Hrvatska država morala je odmah uzpostaviti i svoju vojsku, svoje oružane snage. Kako? Onako, kako je mogla i kako je znala u to vrijeme i u to doba. Uzpostavila je odmah i državnu upravu, onako kako je mogla u tim prilikama. Nu ipak sam držao prije 9 do 10 mjeseci, da je potrebno, da hrvatska država i hrvatski narod u njoj uzpostavi i još jedno, može biti po poviestnom značenju najvažnije svojstvo i oznaku državnosti, a to je Hrvatski državni sabor.“* Iz tih riječi jasno se očitava pozicija Sabora u odnosu prema Paveliću, kao poglavniku NDH, dalje nastavlja: *„Gospodo! Kad sam uzpostavio Hrvatski državni sabor, nije bilo nikome na umu – budimo iskreni – nije nitko računao s velikim uspjehom rada u ovim i ovakvim prilikama. Ali, bilo je svima nama na umu, ja sam uvjeren i svakome od vas, da uspostava Hrvatskog državnog sabora znači*

⁸⁶ Jakovljević, Ilija; *Koncligor na Savi*; Konzor, Zagreb, 1999., str. 265.

učvršćenje pojma Hrvatske Nezavisne Države. To je bilo odlučno i to je bilo najbitnije... I zato sam ja uvjeren, bez obzira i na ono, sve drugo dobra u tome, uvjeren, da je ovaj Hrvatski državni sabor, koji je bio uzpostavljen kao prielazno stanje, da je ovaj Hrvatski državni sabor, koji je sastavljen po mom dubokom uvjerenju i tako, da je bilo udovoljeno hrvatskim predajama, tradicijama, i ko'liko toliko i današnjim prilikama, da je ovaj Hrvatski državni sabor izpunio podpuno svoju dužnost i udovoljio svojoj zadaći i svojoj misli. Udovoljio je zato, jer je za stvorenu, uzkrslu državu doprinio veliki doprinos i u zemlji i prema vani, jer je svaki Hrvat osjetio, da mu je ono, što mu je tuđinska ruka bila odniela, njegova vlastita država natrag dala a prema vanjskom svietu dokazao, a to se ne zaboravlja, da hrvatski narod nije nastao uzkrsnućem hrvatske države, nego da je to narod svoje nacionalne i svoje državne prošlosti.“ Time je Pavelić samo potvrdio da institucija Sabora nije imala nikakvu drugu ulogu osim one povijesne, kao čuvara hrvatske tradicije i hrvatskog državnog kontinuiteta te je to i pokazao pred vanjskim svijetom: “da je hrvatski narod bio u stanju i u mogućnosti i u ratu, a čak i u revolucionarno doba, imati svoje narodno predstavništvo; da je bio u stanju imati parlament, a taj parlament, taj Hrvatski državni sabor nije služio na ruglo ni Hrvatima, niti Europi!“⁸⁷

Zastupnike je pohvalio jer se nisu ogriješili o hrvatski narod i hrvatsku državu i još dodao da njihov rad nije bio uzaludan, jer: „razprave u odborima, da vaše razprave u tim povjerenstvima nisu škodile hrvatskom narodu, nego da su bile, a napose da će biti njemu od koristi. Vi ste se upoznali s mnogo toga, što je novo vrieme donielo, pa budite sigurni, da je i vlada posredno ili neposredno dobila dojmove, koje vi donosite iz svoga kraja, od svoje kuće, od svoga predjela, i iz stališta, iz kojih proiztičete, te se time vlada obilno služila za dobro naroda.“⁸⁸ Potom je zbog ratnog stanja opravdao trenutno neznatnu i minornu ulogu institucije Sabora u državi, rekavši: „Stvaranje velikih zaključaka, stvaranje važnih zakona jest samo onda na mjestu, kad se ti zaključci i ti zakoni mogu u naravi provesti. Danas, za ovaj čas još prilike, u kojima živimo, zahtievaju posao takov, koji se znade i koji se može prilagoditi tim prilikama, koji se može i znade prilagoditi i neprilikama, u kojima se živi. Zato, vi se sjećate, odmah u početku nije bilo ni mišljeno, da bi prielazni Sabor donášao i stvarao zaključke i zakone dalekosežne zamašitosti, jer zaključci i zakoni, koje donosi Sabor, moraju biti od trajne vrijednosti. U iznimnim prilikama primienjuju se i iznimni zakoni. Vi ste imali prilike vidjeti, da

⁸⁷ Brzopisni zapisnici, str. 183.

⁸⁸ Isto, str. 184.

zakonske odredbe, donesene danas, često za nekoliko tjedana, mogu biti izpravljene, moraju biti izmijenjene.“⁸⁹

Pavelić je još rekao kako si je Vlada postavila dva zadatka a to je obrana zemlje i prehrana naroda. Kada je riječ o obrani priznao je da je napravljeno nekoliko propusta ali iz njih treba učiti. Kazao je kako je svaka kritika dozvoljena i da je: „... *na čast članova ovog Sabora, moram reći, da baš iz redova zastupnika nisu dolazile niti bezrazložne, a niti zlonamjerne, a niti obestne kritike. Ni jedan član ovog Sabora nije takve kritike vršio samo zato, da ju vrši, nego gdje god je mogao i savjetom i obavješću služio, da se izpravi, što je izpraviti potrebno.*“⁹⁰ Spomenuo je vojnu dužnost Hrvatske prema saveznicima u borbi protiv Rusije, rekavši da je pobjeda sigurna i da nitko ne sumnja u nju, osim kavanskih političara, parazita koji prisluškuju tuđinske krugovale i kojima ne teče hrvatska krv u žilama. Spomenuo je i poteškoće u prehrani zbog rata, ali da se u sve pasivne krajeve šalje dodatna hrana.

Pri kraju govora izrazio je zadovoljstvo i najavio svjetliju budućnost novog Sabora, kazavši: „...*možemo vedra čela i pred poviešču, i pred narodom, i pred Bogom odgovarati za ovo prielazno doba Hrvatskog državnog sabora. Ispunili smo najglavniji uvjet, da smo dali jedan od najvećih priloga, jedan od najvećih danaka Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Budući hrvatski sabor....neka bude novi redovit sabor, neka bude sabor sudjelovanja u radu, u dobru i zlu naroda, neka bude nova poluga narodnoga života, neka bude novo sredstvo za stvaranje nove budućnosti hrvatskog naroda i hrvatske države...*“ Potom se neizravno osvrnuo na spomenicu od 30. studenog, preuzimajući na sebe svu odgovornost u okviru političkog sistema NDH, kazavši: „*Ja ne mogu demisionirati, ja se ne mogu zahvaliti, ja ne mogu na nikoga odgovornost pretovariti i ono, što je gospodin zastupnik Kovačević u odboru rekao, da mu je izgledalo, da je u nekoliko zgoda bilo, kao da bi vlada želila, da prenese odgovornost na članove ovog Sabora – ne, ja protestiram protiv toga! Ja nosim odgovornost sam za sve. Ja ne tražim odgovornost niti od ministara pred narodom. Ministar je tu, dok služi stvari i nitko ga poslije ne pita za odgovornost. Ja ju drage volje preuzimam na sebe. Preuzimam svu odgovornost i za vojsku, preuzimam odgovornost i za prehranu iza politiku i za živote! Zato ne tražim i ne želim s nikim te odgovornosti dieliti, ali tražim dieliti sa svima vama rad i posao i uspjehe.*“⁹¹ Na kraju je zahvalio svim zastupnicima što su ispunili svoju dužnost prema narodu i svojoj

⁸⁹ Isto

⁹⁰ Isto, str. 185.

⁹¹ Isto, str. 187.

domovini. Nakon toga predsjednik Došen mu se zahvalio, čime je zaključena posljednja sjednica Hrvatskog državnog sabora. Potom se Poglavnik rukovao sa svim saborskim zastupnicima te je otpjevana hrvatska himna.

10. Zaključak

Dolaskom ustaša na vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Pavelić je pristupio formalnoj organizaciji države. Ustaški pokret nastojao je izgraditi državu po uzoru na totalitarne sisteme Njemačke i Italije, sila koje su je i osnovala. Ustaški pokret pokrenuo je propagandu kojom se htjelo NDH prikazati kao konačnu realizaciju nacionalnog oslobođenja. Od početka se pristupilo totalnom „poustašivanju“ naroda kako bi se stvorila čista hrvatska nacija, što je dovelo do krvavog terora pod kojim je stradao veliki broj ljudi. Politički sistem gradio se kao jednostranačka diktatura, u kojoj je sva moć odlučivanja koncentrirana u osobi Ante Pavelića. U takav politički okvir Pavelić je odlučio uvesti jednu instituciju demokratskog tipa - sabor. Razlozi za takvu odluku pronalaze se u ustaškoj politici prema povijesti, koju su iskorištavali kako bi osigurali legitimitet svoje politike, jer Sabor je bio tradicionalna institucija hrvatske države i njegovim je osnivanjem režim htio pridobiti još jedan argument u očuvanju hrvatskog državnog kontinuiteta. Hrvatski državni sabor bio je institucija bez ikakvog političkog značaja, a služio kao pozornica s koje su se javno proklamirali pogledi ustaškog vodstva i koje je režim iskoristio za potvrdu već donesenih odluka. No, kao institucija koja tradicionalno stoji u tijesnoj vezi sa narodom saborski zastupnici počeli su primjećivati nedostatke režima i dobivati uvid u teško stanje i probleme sa kojima su se stanovnici NDH suočavali. Stoga su saborski zastupnici sve češće potihom kritizirali vlast te zahtijevali promjene u političkom sistemu tražeći vlastiti udio u odlučivanju, ali zbog rigidnosti sistema to nisu uspjeli ostvariti. Uloga Hrvatskog državnog sabora u NDH nije odgovarala idejnoj podlozi takve parlamentarne institucije, ona je značila samo dodatnu legitimizaciju ustaškog režima, ali Sabor je tijekom vremena počeo razvijati svoje demokratske tekovine i djelovati u korist naroda, ono što je u višestoljetnoj Hrvatskoj povijesti oduvijek i radio.

Prilog: Popis članova Hrvatskog državnog sabora proglašanih 7. veljače 1942.

1. Adrinek, Slavko
2. Altgayer, Branimir
3. Ančić, Ilija-Pile
4. Antolić, Juraj
5. Baburić, Tomo
6. Badovinac, Milan
7. Balentović, Stipe
8. Banković, Ivan
9. Begtašević, Ismetbeg
10. Benzija, Viktor
11. Berković, Josip
12. Besarović, Savo
13. Betlehem, Andrija
14. Bjelovučić, Niko
15. Blažeković, Zdenko
16. Bočkaj, Petar
17. Borić, Franjo
18. Bošnjak, Stipe
19. Božičević, Ivan
20. Božo, Vilim
21. Brkić, Josip
22. Budak, Mile
23. Budimirović, Ante
24. Buško, Niko
25. Bzik, Mijo
26. Cerić, Feridbeg
27. Cesarec, Valentin
28. Cividini, Ante
29. Cvitanović, Šime
30. Čuk, Maksim
31. Čagljević, Franjo
32. Čavić, Daniša
33. Čelan, Ivan
34. Doder, Uroš
35. Dombaj, Stjepan
36. Domović, Mato
37. Došen, Marko
38. Dujmović, Dragan
39. Dujmović, Ivan
40. Džonlagić, Bećir
41. Etinger, Mijo
42. Ferenčak, Ivan
43. Filipović, Josip
44. Fodroczi, Marko
45. Gasteiger, Ferdinand
46. Goreta, Mato
47. Grgić, Tomo
48. Hadrović, Dragutin
49. Hasanefendić, Zuladija
50. Hefer, Stjepan
51. Hegeduš, Franjo
52. Herceg, Antun
53. Herceg, Vlado
54. Horvat, Rudolf
55. Hudan, Tomo
56. Hundrić, Nikola
57. Ileković, Luka
58. Ipša, Mijo
59. Irgolić, Antun
60. Jagatić, Mato
61. Jakovac, Antun
62. Jambrec, Andrija
63. Janeković, Ante
64. Javor, Ivan
65. Jedvaj, Antun
66. Jurić, Adam
67. Jurišić, Nikola
68. Karlović, David
69. Kapetanović, Hifzija Gavran
70. Kapetanović, Ismet Gavran
71. Kemfelja, Đuka
72. Klemen, Ivo
73. Kodžić, Petar
74. Košutić, Mirko
75. Košutić, Stjepan
76. Kovačević, Ivan
77. Kovačević, Nikola
78. Kralj, Dušan
79. Kraljić, Ivan
80. Krce, Pavao
81. Krišković, Vinko
82. Kruhak, Gabro
83. Krupić, Fetah
84. Krupić, Ibrahim
85. Kulenović, Mesud
86. Kulmer, Miroslav
87. Kumičić, Đuro
88. Kušnjačić, Kazimir
89. Kuvedžić, Živan
90. Kvaternik, Eugen
91. Kvaternik, Slavko
92. Lenard, Fabijan
93. Lešić, Luka
94. Lokmer, Krunoslav
95. Lončarić, Ante
96. Lorković, Blaž
97. Ljubičić, Niko
98. Luetić, Ante
99. Mađerić, Petar
100. Majcan, Ivan
101. Mayer, Milutin
102. Malić, Dane
103. Marković, Jurica
104. Marković, Marko
105. Maršić, Đuro
106. Martek, Ivan
107. Martinović, Stjepan
108. Matasić, Ante
109. Markotić, Filip
110. Matijević, Stipe

111. Matković, Ante	158. Robić, Ivan
112. Matovina, Pero	159. Ročić, Josip
113. Mažuranić, Milutin	160. Rojc, Milutin
114. Mesarov, Martin	161. Rukavina, Branko
115. Mešić, Ademaga	162. Seitz, Aleksandar
116. Mihalić, Jure	163. Sertić, Ilija
117. Mikan, Juraj	164. Sesvećanec, Mirko
118. Mikić, Mato	165. Severović, Tomo
119. Mikolji, Belizar	166. Sigurnjak, Ivan
120. Miletić, Frane	167. Slunjski, Adolf
121. Milobar, Franjo	168. Smojver, Mijo
122. Mladineo, Ivan Petar	169. Spahić, Nezir
123. Moguš, Matija	170. Stilinović, Mate
124. Mrak, Karlo	171. Stuparić, Mijo
125. Mrazovac, Ivan	172. Sumajstorčić, Josip
126. Novosel, Franjo	173. Sušić, Lovro
127. Očić, Mate	174. Sušić, Rude
128. Odić, Ante	175. Sušić, Rudolf
129. Omerić, Muhamed	176. Šuton, Marko
130. Oršanić, Ivan	177. Šahinpašić, Hamdija
131. Palaić, Josip	178. Šimić, Marijan
132. Papa, Andrija	179. Škrinjar, Franjo
133. Pavelić, Ante	180. Šolc, Ljudevit
134. Pavičić, Ivan	181. Štitić, Ante
135. Pavlić, Andrija	182. Štivić, Imbro
136. Pavunić, Stjepan	183. Šuljak, Alija
137. Pećnik, Alojz	184. Šumanović, Svetislav
138. Pećnikar, Vilko	185. Tafro, Mujaga
139. Pejnović, Grga	186. Tanay, Emil
140. Peršić, Ivan	187. Terihaj, Ignac
141. Petanjek, Gabro	188. Tomašić, Ljudevit
142. Petković, Ivan	189. Tonković, Stjepan
143. Pleško, Stjepan	190. Tortić, Janko
144. Podgorski, Ivan	191. Tropsch, Stjepan
145. Polić, Matija	192. Ulaković, Vale
146. Pološki, Ante	193. Uroić, Stjepan
147. Prce, Spasoje	194. Veršić, Marko
148. Prebeg, Vladimir	195. Vlahović, Ante
149. Pregrad, Ivan	196. Vojković, Tomo
150. Puk, Mirko	197. Vučetić, Stipe
151. Račan, Miško	198. Vučinić, Đuro
152. Radiković, Vid	199. Vukelić, Nikola
153. Radman, Stipe	200. Vuković, Antun
154. Rafaj, Franjo	201. Vuković, Mihovil
155. Rašić, Pavao	202. Zatluka, Ivan
156. Ravlić, Pejo	203. Zoko, Jakov
157. Rebba, Ilija	204. Žličarić, Ange

Izvori:

1. Hrvatski državni arhiv, Fond Sabora NDH
2. „Hrvatski narod“; 1942.
3. „Hrvatska Revija“; 1960.

4. „Hrvatska smotra“; 1942.
5. „Narodne novine“; 1942.
6. „Novi list“; 1941.
7. „Spremnost“; 1942.

Literatura:

1. Boban; Ljubo; *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943.*, Globus, Zagreb, 1985.
2. Brzopisni zapisnici Hrvatskog državnog sabora; Hrvatska državna tiskara; Zagreb; 1942.
3. Jakovljević, Ilija; *Konclogor na Savi*; Konzor, Zagreb, 1999.
4. Jelić-Butić; *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983.
5. Jelić-Butić, Fikreta; *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*; Školska knjiga, Zagreb, 1977.
6. Kisić Kolanović, Nada; *NDH i Italija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001.
7. Kisić-Kolanović, Nada; *Vojskovođa i politika, Sjećanja Slavka Kvaternika*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
8. Košutić, Ivan; *Rađanje, život i umiranje jedne države 49 mjeseci NDH*, SIP, Zagreb, 1997.
9. Krizman, Bogdan; *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*; Globus; Zagreb; 1983.
10. Miljan, Goran; *Karizmatični“ Poglavnik?*, Historijski zbornik, 2013, br. 1.
11. Payne, Stanley G.; *Nezavisna Država Hrvatska u usporednoj perspektivi*, u zborniku radova ;*Nezavisna Država Hrvatska*; Ur. Sabrina P. Ramet, Alinea, Zagreb, 2009.
12. Perić, Ivo; *Vladko Maček-Politički portret*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
13. Radelić, Zdenko; *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996.
14. Tomasevich, Jozo; *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. okupacija i kolaboracija*; EPH Liber, Zagreb, 2010.

